Woodrow Wilson
International
Center
for Scholars

Інститут Кеннана
Київський проект

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ДИСКУСІЇ НАВКОЛО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Семінар

Київ, 28 листопада 2002 р.

Kennan Institute
Kyiv Project

ЗМІСТ

Віталій РУСАНІВСЬКИЙ, радник дирекції Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

Я, взагалі, чесно вам признаюсь, не дуже хотів брати участь у семінарі, присвяченому, як тепер виявляється, трохи ширше, ніж самому правопису, а й мовній ситуації. Ну, мовною ситуацією, як мені здається, повинні займатись політологи. Тому що мовою, скажімо, займаються і письменники, і публіцисти, і Інститут української мови, і так далі, і так далі. Але це все від 90-го року і до сьогодні перебуває на одному рівні, нічого нового не додається. Розвиваймо українську мову... Всі з цим нібито й згодні. Але ж, замість того, щоб розвивати її якимось конкретними працями, обмежуються говорильнями. Але є одна причина, що все таки змушує про правопис говорити. У чому ж справа? Кожен народ має якесь своє захоплення. Скажімо у німців – на першому місці чистота у всьому і порядок. У голландців – захоплення тюльпанами. А українці? А українці захоплюються реформою свого правопису. Так було завжди, так і сьогодні.

Петро ТОЛОЧКО, директор інституту археології НАН України

Насамперед мушу категорично не погодитись із тим плачем, який розводять наші інтелектуали, щодо нинішньої мовної ситуації в Україні. Вона начебто, стала гіршою, ніж була за радянських часів. Це не так. Спостерігаючи за дискусіями у Верховній Раді, я бачу, як все більше і більше депутатів говорять українською мовою. Аналогічна ситуація і з міністрами. Українською мовою говорить Президент України, хай і не надто вишуканою. На українську мову викладання перейшли практично усі вузи країни. Маємо українськомовне радіо, телебачення. На порядок збільшилась кількість українських шкіл, ліцеїв та гімназій. Хіба це не свідчення того, що українська мова все впевненіше утверджує себе, як державна?

Борис ЧИЖЕВСЬКИЙ, науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України

Пригадується, як ще у 1989 році під час міжнародного науково-практичного освітнього фестивалю один із "незалежно-вільних міжнародних експертів" безапеляційно заявив, що Україна навіть не може собі уявити, що буде вартувати для неї державний суверенітет і які "зобов'язання" будуть покладені на Український народ у вирішенні національної, релігійної та мовної проблем. Учасники конференції його точку зору сприйняли, як прояв певних симптомів відомої хвороби. Але як свідчить час, це було неофіційне оприлюднення однієї із складових інтелектуально-стратегічної диверсії проти України, диверсії, яка порушує права, і торкається інтересів фактично кожного конкретного громадянина України і змушує його реагувати на відповідні духовно-інтелектуальні збурення.

Антоніна КОЛОДІЙ, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

Спочатку хочу відреагувати на те, про тут уже йшлося: про сенс і необхідність мовної реформи та про те, хто має вирішувати, потрібна ця реформа, чи ні. Політологія твердить, що реформи – це завжди справа суспільна. Політична і суспільна. Мені видається, що мовна реформа не виключена з цього правила, і рішення щодо неї також має бути політичним у широкому значенні цього слова. Не тому, що мовне питання в нас політизоване, а тому, що рішення приймається суспільством, а отже набуває політичного характеру. Експерти (в даному разі – мовні експерти), як завжди, мають виконувати свою важливу роль: здійснювати експертизу, пропонувати альтернативи, а політики, врахувавши їхні висновки та суспільну думку, мають вирішувати, погодитись із цими висновками чи ні, проводити реформу, чи не проводити.

Олександр ТАРАНЕНКО, завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України

У назві нашого сьогоднішнього семінару поєднано два аспекти сучасної мовної дійсності в Україні — мовна ситуація і дискусія навколо українського правопису. Звичайно, для багатьох інших мов (якщо брати слов'янський світ, скажімо, російської, польської, сербської чи болгарської) поєднання цих двох аспектів у рамках однієї тематики видавалося б натягнутим або й неприродним. Так, російські мовознавці протягом двох останніх років говорили про можливі реформи російського правопису, але, безперечно, ніхто не пов'язував цього з мовною ситуацією в Російській Федерації. У нас же, як і в інших бездержавних у недалекому минулому націй (зокрема, в сусідній Білорусі, меншою мірою в Словаччині та країнах на теренах колишньої Югославії, крім Сербії), питання правопису і ширше — нормативної основи української літературної мови, безперечно, актуалізувалося зі здобуттям державної незалежності.

Світлана ЄРМОЛЕНКО, завідувач відділу культури мови та стилістики Інституту української мови НАН України

Коли я слухала про соціологічні дослідження, у мене виникла така думка. Чому ми беремо до уваги наслідки? Тобто питаємо людей, пропонуємо формули запитання і сперечаємось зараз щодо цифр – чи українська мова розширила сферу свого функціонування, чи звузила, чи можна говорити про її функціонування в різних регіонах на мажорних нотах, чи на мінорних нотах. А такої речі, від якої безпосередньо залежить функціонування мови, як наприклад, глобальні міграційні процеси, ми не враховуємо і ніде в соціологічних опитуваннях не пов'язуємо з ними функціонування української мови. Але ж насправді на поверхні лежить саме цей чинник. Гірший стан з функціонуванням української мови (більше чути російську мову) має свої пояснення.

Богдан АЖНЮК, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

У виступах на нашому сьогоднішньому обговоренні неодноразово звучали дуже давні, але здається, не найважливіші нині питання: хто винний? і що робити? Мені здається, що сьогодні питання "хто винний?" далеко не першочергове. Я згадав собі слова з однієї стрілецької пісні: "Як здолаєм воріженьків, не буде в нас лиха." Не вийде так. Щодо правопису такий підхід є ілюзією і самообманом. Правописне впорядкування мови не можна зводити тільки до подолання "воріженьків", по-науковому кажучи, опонентів.

Лариса ШЕВЧЕНКО, завідувач кафедри історії української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальність проблематики круглого столу є безсумнівною. Особливо відчуваємо це ми, викладачі кафедри історії української мови, яку я сьогодні представляю. Наукова, дослідницька специфіка нашої роботи – занурення в історію мовних явищ, спостереження над витоками і джерелами мовних процесів, аргументація професійної позиції фактами, віднесеними до історії становлення української нації. Саме на історію мови часто покликаються автори "проєкту" нового правопису, акцентуючи на фактах, що з різних причин видаються їм переконливими.

Віталій РУСАНІВСЬКИЙ,
радник дирекції Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

Ви знаєте, в Глазового є відома байка про Ворону і Лисицю. Тільки там уже виступає не Ворона, а Ворон. Лисиця підійшла, почала свої речі говорити, а той вийнявши сир з рота, поклав його, лапою накрив і каже: - "Знай Лисице, ти тепер не одна лиш хитра, хочеш щоб я тобі співав – принеси півлітра." Я, взагалі, чесно вам признаюсь, не дуже хотів брати участь у семінарі, присвяченому, як тепер виявляється, трохи ширше, ніж самому правопису, а й мовній ситуації. Ну, мовною ситуацією, як мені здається, повинні займатись політологи. Тому що мовою, скажімо, займаються і письменники, і публіцисти, і Інститут української мови, і так далі, і так далі. Але це все від 90-го року і до сьогодні перебуває на одному рівні, нічого нового не додається. Розвиваймо українську мову... Всі з цим нібито й згодні. Але ж, замість того, щоб розвивати її якимось конкретними працями, обмежуються говорильнями. І от чому не дуже хотілось брати в цьому участь, саме тому, що дуже вже набридло говорити про одне і те ж. Але є одна причина, що все таки змушує про правопис говорити. У чому ж справа? Кожен народ має якесь своє захоплення. Скажімо у німців – на першому місці чистота у всьому і порядок. У голландців – захоплення тюльпанами, їх вони культивують і славляться цим у всьому світі. Японці, скажімо, вміють пристосовувати світові досягнення до темпів розвитку своєї економіки і промисловості, і тому ведуть перед в новій техніці. Ну французи - відомо, вони кохаються у вині і в жінках. А українці? А українці захоплюються реформою свого правопису. Так було завжди, так і сьогодні. От я вам зачитаю одну цитату з Франка, це він писав листа до Елізи Ожежко: "Хоч мало у нас інтелігенції, та й та розбита на атоми. Ворогує між собою за букви, за язик, за фантастичні мрії о будущині, а за той час, не дивляться на те, що її оточує. Не робить того, що найближче рук." Це він писав десь приблизно 120 років тому, але так воно є і сьогодні. Бій за букви, за язик, за фантастичні мрії о будущині. Як було, так є і невідомо скільки це буде продовжуватись. Але чому, все-таки, мені здається про це говорити варто, тому що наші опоненти чим далі, тим більше відзначаються агресивністю. Це, очевидно, залежить від двох властивих українському етносові особливостей. З одного боку отаманство, ну це відомо, де два українці - там три гетьмани. А з другого боку, як не соромно про це говорити, але все-таки почуття меншовартості. Здавалось би непоєднувані поняття, але це справді дуже і дуже поєднуване. І в цьому, власне кажучи, спрямування процесу реформи правопису найновішої редакції. Його керівники відзначаються тим, що хочуть заробити собі на цьому авторитет, бути в числі гетьманів і разом з тим, відчувається десь замаскована, але все ж таки не прихована меншовартість, як ознака того, що от, мовляв, усі реформують свої правописи, а нам у свій час нав'язали більшовицький і він і досі, і досі практикується. То треба повернутись до того, що було. Це така ідеологія. Ця ідеологія позначається на ставленні людей до самої проблеми. Ну яких людей – ясно, що робітникові і селянинові воно абсолютно байдуже. Написати заяву, він і так зможе, будь-яким правописом: чи тим, що є, чи тим, що буде. А от інтелігенція, особливо ті, що стоять ближче до філології, їй не все одно, де захищати дисертацію. Коли на чолі установи стоїть людина, яка пропонує найновіший правопис, то ясно, що від неї можна чекати – та все, що хочеш. Тому краще, скажемо, хай буде. Хочете

новий правопис, хай буде новий. Тим більше, що у розбудовників цього правопису є своя рука і в комісії ВАКу. Значить, одні турбуються про те, що вони можуть провалити їм докторську дисертацію, а інші турбуються про те, що може трапитись така ситуація, коли їхніх вихованців "заріжуть", "заріжуть" у ВАКу і не присвоять ступеня кандидата наук. Доходить навіть до того, що (це мені говорила одна доктор наук, професор) їй треба було пройти стажування в Інституті української мови. То її там прямо спитали в дирекції: - "А ви за новий правопис?" - "Та ні, я дотримуюсь традиції." - "То навіщо Ви нам треба?". От оця агресивність, оці погрози, оця нахрапистість і необ'єктивність, оце те, що поки що дало обговорення найновішого українського правопису. Ну і ще. Якщо розібратись конкретно в тому, що нам пропонують, то це абсолютний примітив. Всі ці нові правила, по-перше, не нові. Більшість із них була у правописі 1928 року. А по-друге, все це зроблено дуже по верхах. Отак невеличкий шар, десь сантиметр чорнозему знято, а що там далі, на глибині метрів півтора, ніхто навіть і не поцікавився. І тому те, що пропонується, часто ні на чому не базується.

Я написав статтю: "Стосунок "проєкту" до реального українського правопису". І просто-напросто зачитаю зауваження до окремих положень, які видаються за останнє слово правописної науки. До речі, наші опоненти дуже обережно ставляться до тих, хто справді мав стосунок до українського правопису. Ні Грінченка вони не визнають, ні Огієнка, який був послідовником тих правописних традицій, які були закладені редактором відомого словника, ні навіть Шевельова. Якщо згадують Шевельова, то тільки в такому зв'язку, що, мовляв, він оцінив дуже високо найновіший український правопис. А де він це оцінив, ніхто не знає. Шевельов писав з приводу правопису 1928-1929 років - "...Нова норма не відповідала жодній традиції, жодній школі і запроваджувала деякі форми вимови і правопису, що ніде не вживалися". І далі: "...Правопис 28-29 років, дарма що старанно опрацьований мовознавцями, був нереальний, приречений на невдачу. Від самого початку його прийняли вельми неприхильно, дотримувалися неохоче, бажане поєднання двох правописних традицій не відбулося та й ледве могло відбутися при збереженні їх обох у своєрідному штучно начиненому компромісі". Таких цитат у тих писаннях, які з'явилися з приводу найновішого правопису з боку авторів ви не знайдете, вони це дуже старанно обходять. Міг би я тут і Огієнка навести, але не буду. І ще одне - заяви провідників цього правопису відзначаються лукавством. І те, що передбачувальні ними зміни ґрунтуються на мові наддніпрянської України, як це твердив Пономарів, і те, що наш народ вимагає відновлення сплюндрованого більшовиками справжнього українського правопису, і те, що комісія, затверджена Кабінетом Міністрів, виділяла якусь вужчу групу для створення проекту - нічого ж цього не було. Головне, що характеризує хисткість пропозиції реформаторів – це нерозрізнення мовних явищ і власне - правопису. В.Німчук у статті, опублікованій у збірнику праць 4 україністичного з'їзду в Одесі, писав, що "... єдиний правопис консолідує національну культуру, етнос, хаотичне розхитування орфографічних правил призводить до дестабілізації усієї норми літературної мови, дезорієнтує носіїв писемної мови, знижує грамотність населення". Ну золоті слова, коли б сам автор їх дотримувався. Міняти довільно закінчення іменників, словотвірні особливості, орфоепічні закономірності і подібне – це не завдання правопису. Це елементарно. Власне орфографічними моментами є зміни в алфавіті – написання слів разом, окремо і через дефіс, уживання великої літери, тобто, позамовні питання.

Беручись до правопису, треба твердо знати, що це, як казав ще Олексій Шахматов, "не мова, а тільки її мундир". Щодо неорфографічних нововведень треба теж зробити декілька зауважень. По-перше - мова не формувалася протягом дня або тижня. Слова приходили до неї з інших мов. Одні з них вона приймала в незмінному вигляді, інші пристосовувала до своєї фонетичної системи. Навряд чи який-небудь ентузіаст (а я розроблювачів цього правопису називаю ентузіастами, або ентузіястами, або ентузіазистами), навряд чи хто з них захоче повертати "крейді" її німецьке звучання "крайде", "шибці" її німецьке звучання "шайбе". Так і з іменниками, що мають у мові оригінальній "йот" між голосними. Українська мова засвоїла з "йот" такі слова, як "дієта", "пієлонефрит", "пієтет", "пієтизм", "аудієнція" і багато інших, але уникла цього звука в словах "аерофлот", "піруёт", "асоціація", "варіант". Штучно підганяти під оригінал - гибле заняття для фахівця. В.Німчук спробував це зробити, але невдало і експеримент зі словом "поет" - як він каже, це слово нехарактерне, бо по-українському було б "піїт" - ну, "піїт" навряд чи наважаться ентузіасти типу Пономаріва ввести в сучасну мову. Сосюра, правда, писав "мій дід - від роду теж піїт, робив добро як завжди тихо" - і їм би так себе поводити. Англійське "project" читається як "проджект", відповідно до законів англійської фонетики, а українське "проект", як і "проектор", "проектування", "проекція" - згідно з фонетичними законами української мови. Дотримуватись пропонованих правил реформатори не можуть і самі. У "проєкті" маємо: "абрив'ятура", "варіянт", "асоціяція", але чомусь "Руандійська Республіка".

Пересічний український громадянин публічно не скаже "бюра", тим більше "б'юра", "метра", "ситра", бо він з дитинства засвоїв, що запозичені іменники на "о" не відмінюються. Реформатори пропонують всупереч усталеним правилам їх відмінювати. Одразу ж виникає принаймні два питання. По-перше - як бути з іменниками такої ж структури "плато", "палаццо", "панно"? Писати "плата", "палаца" і таке інше, чи зробити для них виняток? Тоді винятків буде більше, ніж передбачає головне правило. Друге. Чому відмінюватися мають тільки запозичення на "о"? А як бути з тими, що закінчуються на інші голосні - на "і", "е", "у", "ю"? Може, таксі - такса, кашне - кашна, какаду - какада, меню - меня? Повернімося до "б'юро". Німчук вважає, що в словах "бюджет", "бюро", "пюпітр" і так далі вимовляють м'які приголосні переважно українсько-російські, російсько-українські білінгви або особи, що навчались української мови не від батьків-дідів, бо звичайно всі, хто засвоїв народну українську мову, губні приголосні та йотовані голосні вимовлять окремо незалежно від того, чи слово своє чи іншомовне. Хотів би я почути, як вимовляє ці запозичені слова автор цієї цитати і інші ентузіясти. Якщо хтось замість "бюрократ" скаже "б'юрократ", то йому за життя треба поставити б'юст. Перегляньте уважно свій проект (це звернення до укладачів) і ви знайдете в одному місті "М'юнхен", а у другому - "Мюнхен". Далі. Звернімося до параграфа сотого "проекту". Якщо в іншомовних словах "Й", "И" та "І", а також "У" німецького "ЕУ" виступають перед голосними або між двома голосними, то в українській мові відповідні звукосполучення передаємо буквами "Є", "Ї", "Ю", "Я", а в позиції перед "О" сполученням "ЙО": "єговіст", "єзуїт", "об'єкт", "ярд", "йод", "фйорд" "Фейєрбах". Ніби все правильно. Але виникає питання: чому упорядники все ж рекомендують написання "тріумф", "діод" і як вони напишуть ім'я "Ніоба"?

Етимологи знають, що нові слова приходили в українську мову з півночі і півдня, із сходу і заходу. Інколи вони повністю, або частково змінювали свій

фоненний склад, але нерідко залишалися самими собою. На перший погляд, що спільного між російським "сахар" і українським "цукор"? Насправді ж це той самий етимон "сахарон" - грецьке. Російське "кофе" і українське "кава" - це теж близнята, бо походять із арабського "кахва". Але це фонетично відмінні запозичення в різних мовах. Можуть однакового походження слова заходити в ту ж саму мову. Скажімо, імена "Марта" і "Марфа", "Теодор" і "Федір". Слова з фітою приходили до нас у грецькій подобі з півдня: "кафедра", "марафон", "ефір". Про це, до речі, докладно пише митрополит Іларіон, причому, він звертає увагу на те, що ці слова приходили до нас від греків, а вже росіяни брали від нас, а не навпаки, як це вважається чомусь. Також ці слова приходили і в латинській видозміні: "метод", "бібліотека", "етика" і подібне. Реформатори пропонують уживати як паралельні форми "ефір" і "етер", "кафедра" і "катедра", але нічого не кажуть про те, як бути з "методом" і "бібліотекою", "дискотекою" і просто "текою". Знову внутрішня суперечність у "проєкті": пропонується дифтонг "aû" на початку слова передавати через "ав": "авкціон", "лавреат", "павза", але тут же наводиться значно більше слів, які не потрапляють під це правило: "клоун", "ноу-хау", "Лаура", "Пауль", "Фауст", "Штраус", "Таус". Питається - а чому не "Гавс"? До мовних, а не суто правописних питань належить пропозиція авторів "проєкту" писати імена по-батькові від "Ігор" і "Лазар" не так, як вони вимовляються - "Ігоревич", "Лазаревич", а трохи інакше - "Ігорьович", "Лазарьович". Мало того, що це суперечить практиці, та ще й не узгоджується із написанням присвійних прикметників від цих імен: "Ігорів" - "Ігорева", "Лазарів" - "Лазарева". Порівняйте також похідні прикметники від деяких інших іменників на "р": "цар" - "царевич", "цесар" - "цесаревич". Не належить до орфографічних питань і таке - чисто орфоепічне, як написання в деяких словах, особливо перед приголосними на "н" та "р" на початку слова "и" а не "т": "инакше", "иноді", "инколи", "иншомовний", "иноземець". Така закономірність справді існує, але вона виявляється в літературній мові тільки після протези: "гиндик", "гикати", "гикавка", “вирій”. Як закликав Рильський: "Не бійтесь заглядати у словник". У другому томі словника української мови за редакцією Грінченка знаходимо: "іно", "іноси", "іносе", "Ірвант", "ірвати", "ірванути", "іржати", правда, є й "инший", "иржа", "инколи", але наскільки ці форми збереглися в народному мовленні, треба ще дослідити. Ніхто цього не досліджує. Не так просто і з закінченням "И" в родовому відмінку іменників жіночого роду третьої відміни. Вірогідно, воно справді досить часто трапляється, але в яких саме словах? В мене, особисто, виникає сумнів чи можлива така флексія в словах "печать" - "печати", "печаль" - "печали", "мить" - "мити", "повість" - "повісти". Скільки таких слів? Наскільки це морфологічне явище накладається на діалектну карту України? Щоб дати відповідь на це питання, його треба спершу дослідити. Знайшов я в “проєкті” деякі несподіванки. Ну хто коли й де бачив і чув такі форми від дієслова "завмерти" - "завмру", "завмруть", "завмри"?

Нарешті про власне орфографічні питання. Їх небагато: за моїми підрахунками, тільки два. Решта стосується, як ми бачили, не орфографії, а мови, можливостей її структури. Першого орфографічного нововведення я вже торкався, обіцяв до нього повернутись. Ідеться про уживання літери "ґ". Німчук, у цій статті, говорить, знову-таки, тут своєрідна логіка, звичайно, є, але все-таки примітивна. Він каже: - "А от Русанівський як був головою орфографічної комісії, боровся проти введення літери "ґ". Справді, таке було. Чому? Я про це розкажу. Але тут же він каже: "Наукова громадськість вимагала створення єдиного для материкової України і

діаспори правопису". Але мовчить про те, що не наукова громадськість, а я на першому конгресі україністів поставив це питання. Але як? Не так, щоб вони нам диктували, як нам писати, а щоб ми їм диктували і щоб вони з нами погоджувалися, як це робиться у всьому світі. Ну візьміть, скажімо, росіян. Був би абсолютно неймовірний казус, якби раптом російська діаспора, яка мабуть не менша за українську, та почала вимагати щоб у Росії писали так, як вони їм диктують. Або, скажімо, зараз російськомовна діаспора в Ізраїлі, досить таки сильна - третина населення. Так от, ця третина могла б вимагати щоб писали не так, як пишуть у Москві, а так, як пишуть у Ізраїлі. Так от, повернімося до "ґ". Я, справді, сумнівався чи треба цю літеру запроваджувати знову. Але не тому, що позначуваного нею звука в нашій мові немає (є він і в давно запозичених через польську мову словах типу "ґрунт", "ґанок" – і в українських "аґу", "ґелґотіти" та деяких інших), а тому що "ентузіастам" захочеться поширити його вживання на всі запозичені слова, де відповідна літера виступає в оригіналі. У "проєкті" відхилення від четвертого видання українського правопису нібито немає, нові правила не вводяться, але написання типу: "Верґілій", "Ґеорґ", "Ґеґель", "Васко де Ґама" і подібне уже іде. А далі можуть піти загальні назви, в яких "g" передаватиметься через "ґ". І прощавай своєрідність української мови і орфографічна прозорість. До речі, я вже зустрічав у пресі - "Ґанка", замість чеського "Ганка".

Звернімося до другого, чисто орфографічного моменту, яким так пишаються реформатори, їм здається що краще писати: пів метра, пів слова, пів літра, пів острова - окремо. Треба пам'ятати, що в орфографії, як і в природі, є закон збереження енергії: десь усунеш суперечність, а вона виявить себе в іншому місці. Якщо у згоді з чинним правописом пишемо півлітра разом - півлітровий разом, піввідра - разом, піввідерний - разом, півкілометра – півкілометровий, то з уведенням нового правила, по-перше, зникає ця гармонія: пів літра, але півлітровий; пів відра, але піввідерний і подібне. По-друге, виникає контроверза між іменниками, в яких "пів" відіграє роль префіксоїда і словосполученнями з "пів" у значенні "половина": півсотня, але пів сотні, півтонна, пів тонни. Отже те, що сьогодні підпадає під правило, завтра стане винятком і навпаки. Отже пропозиції найновішого правопису нічого не полегшують, а на багато років роблять неграмотним 48 мільйонний народ. Німчук милостиво обіцяє нам, що нові правила існуватимуть паралельно зі старими років з 10. Це означає тільки одне - 10 років у нас не буде ніякого правопису. Та не буде його й пізніше. То чи слід спокійно спостерігати за неграмотною авантюрою? Наші сусіди, росіяни, теж було в черговий раз зайнялись косметичними поправками до своєї орфографії. Але вже, як повідомив мені особисто директор Інституту російської мови Академії Наук Росії професор Молдован, ця ідея засохла не розпустившись. Вони відмовились робити будь-які зміни в існуючому правописі. "Наші опоненти, за будь-якої нагоди - пише Німчук, - підкреслюють консерватизм, незмінність протягом тривалого часу, правописів деяких народів Європи. Однак вони забувають про те, що, наприклад, англійцям і французам чужі правителі не нав'язували орфографічних норм". От вдумаймось у ці слова. Виходить, що англійцям і французам, а разом з ними і іншим народам Європи, треба слізно просити Бога, щоб він послав їм чужих правителів. От тоді вони і кинуться доганяти деяких українців у їх благородній справі позбавляти і освіти, і культури, і науки власний народ з його історичним минулим. І знову запевнення: "Противники змін в орфографії, особливо упорядники нинішнього

("радянського") правопису, лякають громадськість тим, ніби пропоновані нововведення вимагатимуть великих коштів на перевидання підручників, словників тощо. Насправді, ніяких витрат не буде, бо запропоновані зміни обмежені і не кардинальні". Наскільки вони обмежені і не кардинальні, я намагався тут показати. Що ж до перевидання, то це має торкнутись не лише підручників і словників, а всієї української літератури – художньої і фахової. І все це безкоштовно? Не лукавте шановні, ніхто у щирість і правдивість ваших слів не повірить. Нарешті, треба згадати й про те, що ніхто ніколи не створював так званої "вужчої групи" у складі затвердженої Кабінетом Міністрів України для підготовки цього "проєкту". І він навіть перед опублікуванням не був розглянутий вченою радою того ж таки Інституту української мови. Методи боротьби новаторів зі своїми опонентами витримані в дусі радянських часів. Хоч вони це і навішують на своїх опонентів, але насправді, які в них принципи? Якщо ворог не здається - його знищують, хто не з нами, той проти нас. Але в даному разі опонентами авторів проекту виступає не окрема особа, а весь народ. Бо, як кажуть у народі, кому цей "проєкт" треба і хто його витримає?

Петро ТОЛОЧКО,
директор інституту археології НАН України

Хотів би почати з того, чи є коректною моя участь у дискусії з приводу реформування правопису української мови? "Словесник" В.Радчук висловив щодо цього сумнів. "Держава слова", вважає він, є неподільною цариною лінгвістів і тільки вони мають право порядкувати в ній. Дозволю собі не погодитись з таким вироком. Мову творять не словесники, а народ, отже, і я у тому числі. І мені зовсім не байдуже, якою вона буде завтра. Коли б нею розмовляли тільки наші реформатори, хай би тішилися на здоров'я своїми вправами, але ж вони експериментують з мовою народу. До речі, зовсім не цікавлячись його думкою. Це неприпустимо.

Насамперед мушу категорично не погодитись із тим плачем, який розводять наші інтелектуали, щодо нинішньої мовної ситуації в Україні. Вона начебто, стала гіршою, ніж була за радянських часів. Це не так. Спостерігаючи за дискусіями у Верховній Раді, я бачу, як все більше і більше депутатів говорять українською мовою. Аналогічна ситуація і з міністрами. Українською мовою говорить Президент України, хай і не надто вишуканою. На українську мову викладання перейшли практично усі вузи країни. Маємо українськомовне радіо, телебачення. На порядок збільшилась кількість українських шкіл, ліцеїв та гімназій. Хіба це не свідчення того, що українська мова все впевненіше утверджує себе, як державна?

Тепер щодо так званого "Проєкту найновішої редакції українського правопису". Після грунтовного аналізу Віталія Макаровича Русанівського, який ми щойно почули, тут і говорити нічого. "Проєкт" справді руйнує українську літературну мову і на довгі десятиліття прирікає нас на безграмотність. Але мене тут хвилює інше. Реформатори говорять, що попередній правопис, який вони називають "совітським", нам був накинутий силоміць, а тому терпіти його в суверенній Україні неможливо. І при цьому нахваляють так званий харківський правопис (1928), який також "совітський" і також накинутий силоміць радянським прокурором, а потім і наркомом освіти Скрипником. Де ж тут логіка?

Кажуть, що харківський правопис був укладений кращими мовознавцями України. Можливо це й так. Але ж ми знаємо, що не всіма він був зустрінутий схвально. Критичні зауваження щодо нього висловлював, зокрема, І.Огієнко. А.Ю.Шевельов пізніше зауважував, що правопис 1928 р. був неприродній і від самого початку приречений на невдачу. Що стосується правопису 1933 р., то над ним також працювали найвідоміші мовознавці України.

Колись Вячеслав Липинський зауважив, що українські інтелектуали 17 - 19 років XX ст. розійшлися на правописі, а втратили дер)каву. Щось подібне відбувається і сьогодні. Ми штучно розігріваємо мовне питання, доводимо його до кипіння, і тим самим розриваємо українське суспільство. Не всі ще як слід оволоділи нинішньою українською мовою, а нам вже говорять, що вона, власне, й не дуже українська. От якщо змінимо 20 правописних правил, а до того ж наповнимо мову галицизмами (полонізмами і германізмами), тоді вона стане справжньою українською.

Один допитливий українець, почувши слово "слухавка", висловив своє щире здивування щодо його відповідності. Чому "слухавка", а не "говорілка ", адже половина телефонної трубки має саме таку функцію? Важко також зрозуміти, чому "шпиталь" краще "лікарні", "кшталт" краще "зразка", "шпальта" краще "сторінки", а латинська літера "u", яку нині полюбили на телебаченні, краща за кириличну "у".

Реформатори заспокоюють, що перехідний період до нового правопису не буде надто швидким. Найближчі 10 років в Україні діятимуть два правописи. Але ж це ще гірше. По суті, це означатиме, що у нас не буде єдиної літературної мови. Суспільство стане тотально безграмотним. Як тоді вчити дітей у школах, як оцінювати їхні контрольні роботи, якими критеріями грамотності керуватись при наборі студентів до вузів?

Отже, якщо сьогодні українська мова, як говорять деякі її піклувальники, ніяк не завоює свої державні позиції, то причину цього слід шукати у тому числі і в тих недолугих спробах її реформування. Люди власне не можуть втямити, якою ж українською мовою вони мають говорити. Російськомовні громадяни України цілком слушно зауважують: “Якщо ви, українці, не можете домовитися, яка у вас мова і як вам говорити, то які претензії ви маєте до нас”.

Нещодавно мені принесли брошуру А.Погрібного з трьома заголовками. Читаю її і бачу, що шановний професор вже фактично послуговується новим (старим) правописом. Це неймовірно. Мовознавці не мають права демонструвати такий нігілізм. Чинний правопис це мовна конституція і поки не прийнята інша, законослухняний громадянин мусить жити за її правилами. Ви ж, шановні реформатори, проводячи політику доконаних фактів, фактично підриваєте українську мову. Прислухайтесь до відомого мовознавця Ю.Шевельова, котрий зауважував, що правопис не творить мову і, тим більше, не воює з нею, а лише унормовує те, що в ній прижилося, і вгамуйте свій реформаторський зуд.

Не хотілося б вірити, але схоже на те, що реформуванням української мови прагнуть досягти не тільки культурологічної мети. Комусь дуже не хочеться, щоб в Україні формувалось громадянське суспільство і панував спокій. Кращого ж детонатора для збурення ситуації, як реформа мови, у чому ми мали можливість переконатись на прикладах Югославії і Молдови, годі й шукати.

Борис ЧИЖЕВСЬКИЙ,
науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України

Хочу продовжити думку попереднього учасника круглого столу з урахуванням того, що проблема забезпечення використання, виконання та розвитку правопису української мови поєднує в собі соціальні, економічні, політичні, психологічні, педагогічні, мовні та духовно-філософські, історико-ретроспективні аспекти.

Пригадується, як ще у 1989 році під час міжнародного науково-практичного освітнього фестивалю один із "незалежно-вільних міжнародних експертів" безапеляційно заявив, що Україна навіть не може собі уявити, що буде вартувати для неї державний суверенітет і які "зобов'язання" будуть покладені на Український народ у вирішенні національної, релігійної та мовної проблем. Учасники конференції його точку зору сприйняли, як прояв певних симптомів відомої хвороби. Але як свідчить час, це було неофіційне оприлюднення однієї із складових інтелектуально-стратегічної диверсії проти України, диверсії, яка порушує права, і торкається інтересів фактично кожного конкретного громадянина України і змушує його реагувати на відповідні духовно-інтелектуальні збурення.

Складається парадоксальна ситуація. Чим гучніше звучать гасла щодо забезпечення прав окремих осіб, тим більше порушуються права українського народу. Визначальними площинами порушення права громадян України на демократичний розвиток, на наш погляд, є запровадження на практиці трансформованих трансантлантичних проблем, проектів багатоаспектного блокування інтелектуального, технологічного розвитку держави, поширення інформаційної духовно-моральної агресії, месіонерського засилля, нагнітання, тупцювання навколо "російського" фактора та створення новаційного інноваційного українського правопису і в той же час "відкриття шлюзів", формування відкритих коридорів перед "вільними", "розкутими" від здорового глузду, поміркованості та життєвої необхідності ініціативами, програмами, проектами. Їх об'єднує одна тенденція – прийми та реалізуй все найгірше, що є у світі. І це подається, як вершина свободи.

Одержавши запрошення на сьогоднішній круглий стіл, оинився перед дилемою: "Брати участь у дискусії, чи не брати". На наш погляд, актуальнішим для сьогодення є розгляд пріоритетних напрямів, розвитку та поширення української мови. Далеко не другорядною є проблема розробки навчальних програм згідно із закономірностями вивчення української мови (наприклад, перша мова - друга мова – третя - мова, материнська мова - державна мова - мова європейського/міжнародного спілкування), формування мережі навчальних класів, дистанційного навчання для української діаспори, мігрантів, репатріантів, створення україномовного програмного забезпечення (держава - учасник розробки сучасних комп'ютерних технологій не має їх україномовних основ) і насамперед з врахуванням наявності комп'ютерних класів, підключення до мережі ІНТЕРНЕТу навчальних закладів, формування електронного банку словникового запасу української мови. Актуальною є проблема забезпечення чистоти української мови, в умовах інтеграції до Європейського, Міжнародного науково-технологічного, інформаційного просторів.

Але взаємовиключні, взаємопротилежні дебати, дискусії, диспути вже розпочалися і тривають. Панує тоталітарний агресивний стереотип – поділяй і володій. Україна стала полігоном для апробації та подальшого розвитку антидемократичних програм і проектів, наприклад - конфлікт як основа розвитку, конструктивна критика – визначальний критерій демократії і т.д. Це є свідченням того, як міжнародні центри нав'язують Україні найнижчий рівень розвитку в площині мінімуму енергетичної ями. Тому українська наука та інтелігенція приречені на те, щоб подолати духовні розтяжки і не допустити подальшого створення та розвитку точок конфлікту, ризику, протистояння, а забезпечити усталений інноваційний соціально-економічний розвиток держави, консолідацію української нації, побудову Єдиного Українського Дому, у тому числі в площині формування та збереженні єдиного мовного середовища, єдиного орфографічного режиму, єдиного державного стандарту української мови, розвитку літературної української мови як вершини творчості.

У даному разі необхідно враховувати, що на території України тільки на 60 відсотків реалізовано вимоги правопису 1992 року, який затверджено Міністерством освіти і науки України, Національною Академією наук України та створений за участю представників Інституту педагогіки України, тобто Академії педагогічних наук України. Якщо порівняти основні тенденції та пріоритетні напрями розвитку української мови, то на території західної України маємо набагато більше втрат та позитивних напрацювань у порівнянні із Східною Україною. Якщо розглянути аспекти розвитку української мови на території Східної України то позитив маємо всупереч "вільним демократичним ініціативам" послів 9-ти держав та представництв в Україні, які взяли на себе "сміливість" поділити Україну за сферою впливу на Західну і Східну. (Східна Україна – "європейський" вплив, Західна Україна – "американський" вплив). Західна ж Україна потонула в дебатах, дискусіях, інноваціях. Тобто, ми є очевидцями того, як українському народові нав'язується проблема протистояння, розчленування, формування непорозуміння на основі створення новітнього інноваційного правопису з української мови.

Протягом останніх 10 років під час участі у європейських програмах з розвитку освіти, забезпечення реалізації прав національних меншин, нам доводиться контактувати з представниками країн-європейської спільноти, у тому числі з представниками Балкан і Молдови, які певний період відстоювали програми створення інноваційних правописів, зміни правописних норм та алфавітів, ґрунтуючи свої ідеї на основі рекомендацій ООН, діаспори, сусідніх держав та "демократичних тенденцій". Зазначені "демократичні" ініціативи призвели до того, що відкрито нові площини дебатів, наприклад, ідентифікацію та життєздатність молдавської мови. Правописні "ігри", "забаванки" фактично лежали в основі знищення Федеративної Республіки Югославії, розчленування Молдови, формування епіцентрів для стратегічних антислов'янських, антиєвропейських диверсій, терористичних актів у сфері освіти, у тому числі й духовно-інтелектуальній сфері.

Звичайно можна дивуватися, обурюватися із зазначених процесів та явищ, але життєво необхідно системно проаналізувати, чому так сталося, що не встигли ще приїхати наші окремі науковці із-за кордону, а вже була поширена безапеляційна заява про те, що українська діаспора затвердила і підтримує створення, а Україна зобов'язується втілювати інноваційний, новітній правопис української мови.

Однією із пріоритетних вимог життєздатності українського народу є необхідність пошуку відповіді на непросте запитання. Як сталося, яка причина того, що частина депутатського корпусу, певні політичні "сили", академічні інститути України втратили життєві орієнтири та знехтували основну вимогу філософії життя?

Усьому світу відомо, що основне призначення, покликання та завдання політиків, науковців, провідних представників еліти, інтелігенції полягає у тому, щоб піднятися до вершин духовності української нації та забезпечити її усталений, стабільний, сталий розвиток, не забуваючи про необхідність втілення обдарованості, доброти. В Україні чомусь досить часто забувають про це. Український народ відпрацював запобіжні, захисні системи духовно-інтелектуального розвитку, у тому числі із врахування параметрів енергетичної ями: "Як один дурень створить проблему, тисяча розумних її не розв'яже". Але як бути, якщо за розробку ідеї береться злий геній? Тому, саме на українську інтелігенцію, еліту, науковців, політиків покладена відповідальність за мінімізацію енергетичного тиску, зменшення діапазону впливу обдарованості і таланту зла, які всупереч волі українського народу і досить часто при байдужому споглядданні політиків і науковців правлять бал. Критеріальна ж площина інтелігентності, політичного рівня формується не в закритих замкнених системах (будь-яка закрита замкнена система сприяє знищенню Добра), знаходиться не в академічних, політичних колах, а у філософії виживання, життєздатності, життєтворчості українського народу.

Навряд чи мають право науковці, представники еліти, нехтувати думку свого народу. Адже тільки до Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти протягом двох місяців надійшло більше 1000 листів, у тому числі з Львівської, Рівненської, Чернівецької областей, Автономної Республіки Крим. Не на підтримку, а з протестом щодо запровадження інноваційного правопису української мови.

Листи були, як правило, від представників різноманітних суспільних інститутів і дуже мало їх було від педагогічних працівників, учителів української мови. Тільки поодинокі листи від педагогічних працівників очевидно були тому, що передчасно була поширена точка зору від імені правописної комісії про те, що освітяни України не мають права брати участь в обговоренні та вирішенні зазначеного питання.

Таким чином були застосовані ті ж самі прийоми й методи, які застосовували до учителів "патріотичні сили", намагаючись їх використати для різноманітних антигуманних процесів, наприклад, втягування дітей у "вільні" конфліктні ситуації. Зазначена технологія спрацювала через 8 років. "Міжнародні центробіжні інститути", застосовуючи ім'я Тараса Шевченка, під аплодисменти "міжнародної громадськості" та підтримці "журналістів без кордонів" розгорнули широкомасштабну акцію захоплення дітьми, їхніми батьками приміщень державних органів управління. Головна мета акції: поширення турецько-мусульманського впливу на територію України. Основний засіб – мова. Виникає закономірне запитання, чи все зробили політики, науковці, державні діячі, інститути українського захисті, щоб аналогічні події на території України не повторювалися?

Залишаються без відповіді запитання, які виникли в учителів української мови, яких використали для створення певних просвітницьких організацій, а потім "відкинули" напризволяще без підтримки, без фінансування, без підручників,

посібників, але застосувавши до них політичний, антиінтелектуальний тиск. Забувши всім відому аксіому "Геніальний літератор, письменник, поет без УЧИТЕЛЯ приречений на забуття." Тільки завдяки Учителю він народжується, живе, творить, про нього знають, возвеличуються його праці.

Але як усвідомити, пережити те, що постійно агітуючи про необхідність розвитку української мови, фактично більше десяти років тому в столиці України, м. Києві, у Будинку вчителя відбувся перший та єдиний на даний час широкомасштабний Всеукраїнський з'їзд учителів Української мови. Столиця України після великої перерви вперше була зачарована українською мовою, величністю українського Слова, стійкістю Українського Духу. У цей період започаткували свою діяльність ряд всеукраїнських громадських організацій, наприклад Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, "Просвіта". На жаль, протягом десяти років, були втрачені позитивне піднесення й дух та комплексність практичної реалізації завдань щодо утвердження і розвитку української мови. Побажання української інтелігенції зведені до мінімуму і протягом десяти років заблоковані. Не проведено жодного всеукраїнського науково-практичного, організаційного зібрання провідних носіїв, пропагандистів української мови – учителів української мови і літератури. У той же час на педагогічних працівників спроектовані різноманітні форми погроз, залякування.

Виникає просте запитання, чому протягом останнього десятиліття, за наявності цілого ряду громадських організацій, об'єднань, в Україні не використано потужній потенціал наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників у сфері української мови? У той же час, наприклад в Румунії виходить у трьох томах збірка представників української діаспори вишуканою, літературною румунською мовою, мовою, яка протягом останніх 100 років більше семи разів служила основою, засобом для заборони і знищення української мови, як на території України, так і на території європейської спільноти, а також для розвитку технологій "дебілізації" особистості!?

Визначаючи стратегію розвитку освіти в Україні, утвердження української мови, ми не маємо права не враховувати трансформовані на територію України технології знищення, блокування, "самознищення" української нації. До книги вічної пам'яті мають бути віднесені імена українців, юнаків і дівчат, розстріляних, закатованих під час випускних вечорів на берегах Дністра "передовими терористичними групами" цивілізованого світу. Україна має право на достовірну, адекватну відповідь на запитання: чому в черговий раз у тому числі проти українців були скоєні такі злочини, з чиєї підтримки ідеологи та виконавці зазначених злочинів одержали європейський, міжнародний захист та депутатську недоторканість? Чому основою злочину була проблема мови?

Згадані вище технології побудовані на основі глибокого, професійного аналізу літературної, духовної спадщини України відповідними "міжнародними" центрами, що проводився протягом 40 - 90-х років двадцятого століття. Головна мета відповідних досліджень полягала в тому, як українську класичну літературу, надбання духовності українського народу використати проти України, проти людини. Одним із проявів такого явища можна назвати лист відділення Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка Національного університету ім. Тараса Шевченка на "підтримку" правописних реформ. Там, де має бути виваженість, поміркованість

в ідеях, висловах, діях - продемонстровано зневагу до України, до української мови, до українського Слова.

Комплексного, системного аналізу вимагають україномобські статті, програми, проекти, "незалежні демократичні вільні" точки зору, наприклад продемонстровані у статті "Собор людських душ" (газета "Освіта", 1994 рік.). У цій публікації фактично використана відома славнозвісна формула "самознищення націй", перекреслена життєва позиція, здобутки наших дідів і прадідів, Олеся Гончара, продемонстрована спроба знищення освітнього рівня українського народу, а також блокування розвитку української мови.

Протидія розвитку української мови здійснюється комплексно, з урахуванням застережливої позиції М.П. Драгоманова, який у свій час констатував, що будь яку націю можна знищити на основі нагнітання трьох проблем: мовної, релігійної, національної.

Досить сумнівною є позиція окремих ініціаторів реформування української мови на підставі того, що у Великобританії пишуть одне, а кажуть зовсім інше, або з урахуванням того, що в Німеччині жителі різних земель не розуміють один одного. Але ж на території України, це не має ніякого значення - де б ти не розмовляв українською мовою тебе розуміють, навіть "агресивні" україномобі. То чи варто в черговий раз створювати нові проблеми, щоб потім їх героїчно долати? Відповідь однозначна – досить з українського народу революцій та історичних реформ. Історія свідчить, що усі революції, історичні реформи, перебудови нав'язувалися українському народу зовнішніми деструктивними силами. Це ж саме стосується і сучасних правописних інновацій.

Наприклад, відкрився новий радіоканал "Вісті з Канади" на хвилі FM 105. На ньому широко демонструються осколки, ребуси розвалу колишньої Австро-Угорської імперії, у тому числі і так названа староновоявлена "русинська мова". Коментатори, учасники передач цього каналу вимагають, щоб Україна визнала "русинську мову". Але чому "міжнародна спільнота" не вимагає, наприклад, щоб Румунія визнала молдавську мову, Великобританія визнала американську й австралійську мови, німці почали себе називати не „Deutscher", а тільки "German"? Чому така завзятість, упередженість тільки до України? І, на жаль, у таких випадках далекою від поміркованості є позиція окремих представників української діаспори, які "демонструють" свою "безмежну" любов до України. Більшість її представників приїжджають на територію України як громадяни відповідних держав і це зрозуміло. Але чому окремі з них демонструють зневагу до України, до конституційних інститутів держави України, переобтяжені злістю, своєю пихатістю, нав'язують антиукраїнські програми, проекти, ініціативи, демонструють та поширюють інноваційне яничарство і споглядають на Україну, як на ласий пиріг, який готові проковтнути без будь-яких застережень, сумнівів, розглядаючи проблеми розвитку української мови як засіб наживи та колонізації України? Очевидно їм необхідно прокинутися, і зрозуміти вічну духовну істину: "Зі злом, таємними думками до своєї Матері Вітчизни приїжджають тільки невігласи, зрадники, та істоти яких зневажають в усіх куточках Земної кулі, і навіть ті хто їх посилає на гріховну справу". Потребує переосмислення ними беззаперечних фактів, які свідчать про те, що навіть дикі звірі ніколи не ініціюють та не беруть участі у знищенні материнської оселі.

Необхідно припинити практику, коли одним із результатів міжнародних конгресів українців на території України є чергове нагнітання проблеми української мови та нав'язування точки зору діаспори, покладання зобов'язань на Україну щодо включення до державних програм, проектів зарубіжних представників, у тому числі до правописних комісії. Але як бути з тими фактами, коли з подачі іноземних експертів площина "спілкування та співпраці українців" трансформувалася у "спотикання". Розвитку української мови не видно, але трансформація думки, мислення відбулося.

Тобто питання розвитку української мови та її вершини – літературної української мови є стратегічним завданням. У даному разі необхідно забезпечити комплексне виконання законодавства України про мови та консолідувати державні і місцеві органи управління, депутатський корпус, громадськість, засоби інформації, систему книговидання в площині усталеного, стабільного, сталого розвитку української мови. Звичайно, не виключається позитивна, гуманна та доброчинна участь діаспори у вирішенні окреслених проблем. Необхідно створити такі соціально-економічні, духовно-моральні та політичні умови, при яких функціонування української мови як державної відбувалося б на основі принципів природної відповідності, компетентності, гармонійності та структурної завершеності.

Доцільно також забезпечити таку систему державотворення, у якій не було б явищ, фактів, коли, наприклад, під час перебування „при владі" "патріотичних" сил, ініціюються "історичні, доленосні, епохальні" рішення, у тому числі такі, які відміняють державні рішення щодо забезпечення розвитку української мови. Необхідно враховувати також закономірності та специфіку функціонування інформаційного суспільства, коли ті чи інші явища злочинно, навмисно пов'язуються з окремими іменами, прізвищами, "патріотичними силами", "патріотичними гаслами". Доцільно також відмовитися від політичного, ідейного лобіювання, патронату, та забезпечити комплексне, системне блокування негативних "систем, технологій - назад до розвитку", "без табу до знищення української мови". Усвідомлення, осмислення потребує і те, що такі категорії як патріотизм, інтелігентність, елітарність, порядність та громадянська відповідальність приватизації та привласненню не підлягають. Істина, як правило, не лежить на поверхні, але головне її "не згубити" в пошуках, та "не водити" по пустелі.

Переосмислення потребує також рівень та критерії співпраці із представниками української діаспори. Адже протягом десяти років на території України з'явилося чимало представників української діаспори („масонських лож"), для яких пріоритетом є не розвиток України, української мови, а проблеми русинства, за принципами, якщо не знаєш історії то перепиши її, не має проблеми, створи її. Українську мову, її розвиток вони розглядають тільки як розробку технологій "українство проти українознавства" та як засіб тиску або навіть знищення. Для прикладу, ОБСЄ і формування точок, площин європейської дестабілізації.

Необхідно врахувати також і те, що в Європі функціонує не привід, а "уряд" русинів, керівники якого відповідно проживають на території Румунії, Польщі, Словаччини, Угорщини, України та інших європейських держав. А окремі європейські держави, які ще 5 - 10 років тому назад не визнавали ні відповідного

етносу, ні проблеми, у той же час під час ратифікації Європейської хартії регіональних та меншинних мов ратифікували русинську мову. Очевидно, що Україна також повинна знати „ініціаторів", „новаторів" таких подій, їхні імена, вчинки, у тому числі звідки у них береться заробітна плата в 1000 дол. USA, хто надає їм готелі, конференц-зали для проведення „міжнародних" конгресів, симпозіумів, конференцій. Не варто забувати і про ті погрози, які прозвучали, звучать від представників "першого ударного вічного загону" відкритої, незалежної, вічнопригніченої та "вільної" агресії проти України, від „дипломатів", "речників", які безапеляційно заявляють про свою крайню українофобську позицію, висувають територіальні претензії та висловлюють погрози щодо розчленування України, розвіювання українського народу та блокування українського слова.

Осмислення потребують наявні факти, які свідчать про те, що ще не висохло чорнило після прийняття рішення про відхилення розгляду питання щодо новітнього інноваційного українського правопису на один рік, як окремі засоби масової інформації розпочали масову кампанію щодо введення подвійних стандартів в українській мові, а фактично стали ініціаторами знищення української мови. Окремі журналісти, керівники інформаційних, культурно-освітніх програм, забувши чи відхиливши елементарні закони природи, інформації, фізики, а з притиском, надривом (очевидно у них у цей період також відбувається внутрішній злам) вживають слова, наприклад, "летовище", "етер", "катедра" тощо. Фактично представники засобів масової інформації є заложниками та перебувають в полоні технологій, програм і проектів, які реалізовувалися на території Молдови, Федеративної Республіки Югославії протягом 90-х років.

Як свідчать соціологічні опитування, в Україні серед молодих журналістів та студентів філологічних факультетів, а також інститутів, факультетів журналістики поширена думка: "Якщо не будеш застосовувати новітній інноваційний український правопис, не пропонуватимеш застосування нових іноземних слів в українській мові то твоє повідомлення не надрукують, твій репортаж не покажуть?". Тому "збагатилася" українська мова такими термінами, як, наприклад, - "бренди торговельної марки купців", "гендерність жінок", "бізнес справи", "саундтрек звукового супроводження". На жаль, перелік цим не обмежується. Наведені факти свідчать про наявність в Україні розгалуженої, глибокої та односторонньої цензури.

Незабаром перевідні, випускні та вступні іспити у навчальних закладах. І перед батьками, учнями, майбутніми абітурієнтами, педагогічними працівниками постає проблема – за якими критеріями, стандартами, тестами і текстами буде здаватися і відповідно прийматися єдиний загальнодержавний екзамен з української мови. На центральні органи виконавчої влади покладено завдання, яке було озвучено на серпневих педагогічних конференціях, щодо забезпечення підготовки, організації та проведення загальнодержавного екзамену з української мови за єдиними стандартами та оцінними критеріями. Нагальною є проблема відродження в усіх типах навчальних закладів загальнодержавного екзамена з математики українською мовою.

Виникає також закономірне запитання - хто захистить молодь від інтелектуального знущання, хто забезпечить чистоту української мови? Адже не вирішення окреслених проблем спричиняє виникнення кумедних нестандартних ситуації. Наприклад, один із науковців, який професійно володіє англійською мовою, запропонував монографію „Менеджмент управління". Роботу позитивно

оцінили експерти, опоненти у тому числі „незалежні", наукова рада, видавництво. Коли автора попросили перекласти назву англійською мовою, його відповідь була незвичною: „Я над цим питанням не задумувався". Аналогічні випадки свідчать про необхідність забезпечення функціонування інститутів наукової мовної, лінгвістичної експертизи та формування чистоти української мови, у тому числі на законодавчому рівні.

Потребують також вирішення і ті нагальні проблеми, коли у наукових лабораторіях, навчальних закладах, кафедрах, методичних об'єднання відбувся розкол серед науковців, науково-педагогічних, педагогічних працівників на основі збурення проблеми застосування українського правопису. Учні, студенти стали заложниками відповідних не продуманих і в той же час професійно не вивірених, системних дій спрямованих на знищення української мови, духовності, культури українського народу.

Проблема водночас поглиблюється наявними міжнародними течіями, трансформаціями щодо переведення ряду алфавітів відповідних найменш захищених мов, наприклад, з кирилиці на латинку. Фактично ми є спостерігачами та опосередкованими учасниками повторення окресленої проблеми початку двадцятого сторіччя. Ряд народів протягом останніх десяти років на основі „демократичного, цивілізованого міжнародного тиску" прийшли до „власного волевиявлення" і запровадили зміну алфавіту власної мови з кирилиці на латинку. А нині самотужки вирішують проблеми повернення до історичної писемності на основі кирилиці.

Цим „вірусом" заражені також голови окремих українських політиків і науковців. Наприклад, чотири роки тому назад представники Інституту української мови запропонували розробку програми, якою передбачалося запровадження розмовного варіанту української мови з урахуванням того, що будь-який текст звучить краще на основі латинки, ніж на основі кирилиці. Дуже добре, що таких „наукових" ідей не чують Довженко, Гончар, Бондарчук, Брант. А можливо все ж таки чують? У той же час виникає закономірне запитання, як бути з тими науковими розробками, технологіями, написами, які є на території України і виконані так, що під різними кутами сприймаються як вислови, що написані на основі кирилиці, латини, та арабської писемності? Можливо це є більш широким полем діяльності для наукових пошуків та розвитку української мови, а також визначення спектрів, параметрів її звучання?

У площині забезпечення чистоти української мови, її розвитку необхідно і доцільно порушити перед українською діаспорою одну із беззаперечних вимог: перестаньте шкодити Україні, українському народу і українській мові зокрема. А для більшої аргументованості вважаємо за доцільне створити енциклопедію під назвою „Хто найбільше засмітив та нашкодив українській мові".

Життя продовжується. Представники української діаспори зініціювали новий "міжнародний" проект. Один із незалежних експертів проекту протягом двох днів намагався сформулювати свою думку українською мовою, стверджуючи: "Я опіум, що для України …", переповнений гордістю за те, що він "отримав право" представляти в Україні велику, демократичну суперцивілізацію. Після уточнення усвідомили хід його думки "Я вважаю (opine), що для України …". Справді, до опіуму не далеко.

Цей факт, є свідченням того, що правопис української мови, це не тільки сукупність правил, які встановлюють способи передачі на письмі словоформи, словосполучення і речення, а це Конституція української мови, серцевина духовності українського народу, рівень та стандарт дипломатичного мислення і спілкування. Тому оберігати, захищати, розвивати українську мову, її правопис необхідно як Україні, українцям, так і міжнародному українству в площині Добра, взаєморозуміння, утвердження українського Слова, захисту Українського Серця.

Антоніна КОЛОДІЙ,
старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

Перепрошую, що я трохи чужа в цьому товаристві. Але водночас – щаслива, що прилучилася до київської еліти та її дебатів навколо такої важливої теми. Шкода тільки, що з двох сторін, які займають з питань мовної реформи протилежні позиції, сьогодні представлена тільки одна. Проте, ми всі дуже різні і за місцем проживання, і за тими науками, які тут представляємо і в межах яких опрацьовуємо мовну проблематику або просто цікавимося нею. Я – політолог; працюю в Інституті народознавства НАН України (м. Львів), де займаюся проблемами національної консолідації. І мова мене цікавить, насамперед, як чинник національної консолідації (чи, навпаки, – роз'єднання). Говоритиму, отже, не стільки про мову, скільки про реформу мови і мовну ситуацію в Україні.

Спочатку хочу відреагувати на те, про тут уже йшлося: про сенс і необхідність мовної реформи та про те, хто має вирішувати, потрібна ця реформа, чи ні. Політологія твердить, що реформи – це завжди справа суспільна. Політична і суспільна. Мені видається, що мовна реформа не виключена з цього правила, і рішення щодо неї також має бути політичним у широкому значенні цього слова. Не тому, що мовне питання в нас політизоване, а тому, що рішення приймається суспільством, а отже набуває політичного характеру. Експерти (в даному разі – мовні експерти), як завжди, мають виконувати свою важливу роль: здійснювати експертизу, пропонувати альтернативи, а політики, врахувавши їхні висновки та суспільну думку, мають вирішувати, погодитись із цими висновками чи ні, проводити реформу, чи не проводити. Зрештою, на реформу потрібно знайти гроші. Це перше питання, зовсім прагматичне. Але без його вирішення реформа може провалитися, і буде скомпрометована, можливо, добра справа. Отже питання про те, потрібна чи не потрібна реформа, на часі вона, чи не на часі – це справа усіх нас, і в мене щодо цього немає жодного сумніву.

Друге, про що я хотіла б згадати – це популяризація української мови в нашій державі. Я завжди цікавилась мовними питаннями. Раніше, в радянський час, ми мали, на жаль, значно більше змоги занурюватися в тонкощі російської мови, ніж української. Навіть після того, як на радіо була запроваджена передача про українську мову, її автори помаленьку перейшли на розмову про переклади з російської літератури і звели задум нанівець. Але й зараз не можемо сказати, що така необхідна для широкого загалу передача як „Слово про слово" є дуже гарною. В час, коли є сила-силенна проблем з лексикою, термінологією, розширенням словникового запасу тощо, ведучі починають розповідати про всілякі унікальні

імена, інші власні назви. Не думаю, що це – найпотрібніше. Мені видається, що інституції, які займаються мовою, все-таки могли б більше приділити уваги пропаганді мови через радіо, через інші засоби масової інформації.

І ще одне болюче питання. Оскільки тут присутній представник, як я зрозуміла, політичних кіл – пан Чижевський, то в мене є така обивательська зауважа щодо ситуації з засобами масової інформації для широких мас у місті Києві. І як громадянин, і як людина, яка приїздить до Києва і дивиться на все це збоку, я вважаю її просто немислимою. Чи можемо ми говорити про позицію мас стосовно української мови, якщо я не можу знайти в Києві україномовної газети? Хоч би ми 25 реформ провели – і правописних, і щодо вживання української мови (поповнили Закон "Про мови" новими положеннями, внесли поправки до Конституції і т. д.), нічого не допоможе, якщо в Києві зберігатиметься теперішня ситуація з пресою. Мені здається, що якби я працювала в якомусь подібному комітеті, то я б на сполох била, бо це є проблема-проблем мовного життя столиці, яка не може залишатися в тому стані, в якому вона є зараз.

Нарешті, про мовну реформу та її обговорення у наших ЗМІ. Мені в цій дискусії найбільше не подобалися дві речі: те, що вона була використана як інструмент політичної боротьби під час виборів, і те, що з обох сторін у ній чулися нездорові нотки. Одні люди, агітуючи за мовні (я б не сказала, що тільки – правописні) зміни, якось так наївно не розуміли, що їх використовують; інші (інколи разом з телеведучими) висміювали своїх опонентів. І те, й інше мені, наприклад, боліло. Тому що мені не здається, ніби все, що йде від діаспори - погано. Мені так само не здається, що люди, які пропонують зміни, абсолютно в усьому не праві. Скоріше, усе це – і постановка питання, і те, як воно розгортається – є наслідком неконсолідованої нації. Тому, давайте не будемо висміювати один одного, бо не все таке смішне, як воно здається на перший погляд.

Хочу навести один побутовий приклад з мого дитинства (яке пройшло на Чернігівщині). В селі з'явився новий вид палива для печей – торф. Моя бабуся, 1886 року народження, неписьменна, замість „торф" каже - „торт". Я їй кажу: "Бабусю, це не торт, а торф", а вона мені: - "Так я ж і кажу – „торт". Тобто, звук "ф" – настільки нетиповий для української мови, що проста людина, яка не бачила відповідної букви на письмі, попросту його не сприймала. Я це зрозуміла, звичайно, значно пізніше.

Багато в дискусії було й інших речей, про які можна сперечатися в наукових колах. Зокрема мені як політологу чи соціологу не зрозуміло, коли ви, шановний Петре Петровичу, кажете, що „спільнота" – це якесь таке діаспорне, нав'язане нам слово.

Петро Толочко:

Ні, я просто вважаю, що воно в негативному ряді стоїть: гидота, підлота, сволота і спільнота.

Антоніна Колодій:

Ви собі можете так вважати, але мені як соціологу без цього слова дуже незручно. Тому що „спільнота" – назва цілісності, множини людей, в той час як „спільність" – її лише ознака. А у вашому випадку вони позначаються однаковим словом, бо так у російській мові. Там „общность" – це, з одного боку, певна група

людей, а з іншого – їх характеристика (люди з „общности" володіють „общностью взглядов" тощо). В українській мові є можливість розвести ці значення: ми володіємо спільністю ознак, отже творимо спільноту. Тому я категорично наполягаю на „спільноті". Є дуже багато інших забутих або викреслених радянськими цензорами слів, які можна і треба впроваджувати в ширший вжиток. Однак я не думаю, що це треба робити через реформу мови.

Щодо потреби в проведенні мовної реформи, то я б сказала: а чи не досить нам усеохопних, великих, докорінних реформ. Це, між іншим, зараз стосується і політичної реформи. Якщо ми поставимо мету перебудувати політичну систему докорінним чином, почавши, так би мовити, „з чистого аркуша" (з метою створити парламентську республіку абощо), то ми не можемо бути певні, що в результаті не одержимо таких вад у новій системі, яких зовсім не очікували. В одній книжці про англійську політичну систему автор (Ф. Нортон) розмірковує про те, що така гарна (ліберальна, демократична, стійка) політична система виробилася в цій країні завдяки тому, що англійці мали і схильність, і час усе впроваджувати крок за кроком. Спробували якийсь політичний механізм – працює. Залишили. Не тому що він „демократичний", а тому, що добре працює. Спробували інший.., і так далі. Оцей принцип поступового впровадження певних змін саме там, де вони найбільш необхідні, на мою думку, набагато ефективніший від усезагального реформування. Бо загальне реформування завжди іде від чогось книжного, не апробованого, можливо – надуманого або суб'єктивного. І це „щось" завжди може виявитись недостатньо життєздатним або зовсім не таким, як його уявляли спочатку. Тому, на мою думку, варто утримуватись від загального реформування там, де це можливо. Адже, провівши всеосяжну реформу, ми врешті можемо виявити, що незадовільних моментів стало ще більше, ніж їх було у тому, що́ ми реформували.

Мовна реформа зараз не на часі, як з огляду на те, про що я говорила, так і з огляду на не дуже сприятливі тенденції у співіснуванні української та російської мов за роки незалежності, про що я говоритиму далі. Принцип „не зашкодь" мусить застерегти реформаторів від прокопування ще глибших ровів між різними регіональними, етнічними й мовними групами, що утворюють українське суспільство. Якщо є нагальна потреба, то потрібно міняти лише те, що явно не узгоджується з тими чи іншими нормами українського мовлення і на що є менш-більш виразна загальна згода.

Перед тим, як викласти своє бачення мовної ситуації в Україні, яке ґрунтується на матеріалах соціологічного дослідження 2000 року, хотіла б зробити ще дві невеликі ремарки щодо того, хто винен, що українська мова в нашій державі не настільки широковживана, як це пасувало б державній мові. Найменшою мірою проблеми, що виникають у сфері вживання української мови та в політиці її запровадження як державної, можуть бути адресовані письменникам. Письменники, як і будь-який елітарний прошарок в суспільстві, породжуються цим суспільством, його атмосферою і духом. І не письменники винні в тому, що українська мова не набуває такого розповсюдження, як нам би хотілося. Якщо вже шукати винних, то винні, насамперед, політики: тому що формують суспільство, в якому розмовляти українською залишається не престижним; тому що влада, а заразом і українська держава є недостатньо легітимні. Ви почуєте на кожному кроці і від кого завгодно, що ми маємо не ту українську державу, якої хотіли. Доки ці питання не будуть

вирішені, українська мова не стане настільки престижною, щоб нею розмовляло щораз більше людей.

„Реформатори мови" (поки що – потенційні), які начебто не дають їй розвиватись природним шляхом, пропонуючи штучні схеми, також не винні. Я думаю, що у стилі реформування й у тому, як це подається громадськості, знову ж таки винні політики. Вони необачно (а може й у корисливих цілях) політизують це питання, витягують недопрацьовані проекти на телебачення замість того, щоб тихенько їх обговорити і сказати: "Так, панове новатори, ваші пропозиції не зовсім добрі; вони можуть викликати надмірне збудження в суспільстві. І тому ми залишаємо це для вас, для розгляду в ваших інститутах, допоки ваші ідеї не будуть опрацьовані належним чином, а ми не матимемо достатніх можливостей для проведення реформи". Бо про яку мовну реформу можна говорити нині, коли у проекті бюджету на 2003 рік витрати на розвиток української мови взагалі не передбачені. Заступник голови Бюджетного комітету Верховної Ради, народний депутат України В. Асадчев, пояснив Інтернет виданню *ForUm*, що два роки тому він ініціював внесення в бюджет окремої статті витрат на розвиток української мови, яка передбачала створення українських термінологічних словників, випуск підручників, створення "українського Word" для комп'ютерів тощо. Проте, через постійний секвестр бюджету, який відбувався після відставки уряду Ющенка, ця стаття реально не фінансувалась ні у 2001 р., ні у 2002 р., а у проекті бюджету 2003 р. зовсім не була внесеною".

Ну, а тепер про те, якою ж є мовна ситуація у нас в Україні. З приводу того, що я тут почула від Петра Петровича Толочка (мовляв, у мовній сфері у нас усе йде до кращого), мені вже доводилось недавно сперечатись з вашим опонентом в історичній галузі паном Ярославом Ісаєвичем. Навівши приклади особистого спілкування з людьми з різних регіонів, він також висловив думку про те, що справи із консолідацією української нації, з розвитком української мови помаленьку рухаються вперед. І вже в Донецьку, як і всюди, люблять українську мову і таке інше. На це я йому сказала: "Звичайно, в нашому житті є не лише сумні факти, а й щось добре. Часом ми можемо навести приклади позитивних змін. І може я б з вами й погодилась, якби не така річ, як статистика". Адже, в науці, як відомо, приклад – не доказ. Доказом є тільки велика сукупність фактів, віддзеркалених у статистиці й соціологічних матеріалах.

Аналіз мовної ситуації в Україні зазвичай починають з даних передостаннього перепису населення (результати останнього ще не оприлюднені), що його проводили в Україні в 1989 р. Тоді, як відомо, 72,6% населення складали українці, 22% – росіяни і 5,4% – представники інших національностей. Серед тих, що назвалися українцями, 87,7% вважали рідною мову своєї нації, а 12,3% – мови інших "народів СРСР". Частка людей, що вважали рідною російську мову, серед усього населення України складала 32,8%.

Національна приналежність, яку тоді записували в паспорт (отже, вона була цілком офіційною), не завжди відповідала суб'єктивним почуттям людини щодо її близькості до тієї чи іншої етно-національної групи. Тобто, визначена батьками (за походженням) національність у багатьох випадках не збігалася з етно-національною самоідентифікацією людини. Те ж саме стосується й мови. Рідна мова – спадщина попередніх поколінь, від якої частина сільського населення, потрапили до міста, відрікалась так швидко, як тільки могла, але при переписах незмінно засвідчувала не

стільки свою україномовність, скільки причетність до „рідної української мови". Тому 12% людей української національності з неукраїнською рідною мовою – це лише вершечок айсберга під назвою „зросійщене українське населення". Не охоплювала всього айсберга "російськомовного" населення і частка в 32,8% людей, для яких російська мова була рідною, хоч у цю цифру вже входили етнічні росіяни, що не мали потреби (як не мають її й досі) відрікатись від своєї рідної мови. Не облікованою залишалась та частина українців, яка була зросійщена в першому поколінні, та білінгви, що переважно розмовляли російською.

У період незалежності основним джерелом наших знань про етнокультурну й мовну диференціацію стали матеріали соціологічних досліджень, зокрема найзагальнішого та найтривалішого з них – щорічного загальноукраїнського моніторингу, який проводився Інститутом соціології НАН України за участю фірми Социс-Гелап і Фонду "Демократичні ініціативи" з 1994 р. за єдиною методикою та вибіркою й за тими самими соціально-демографічними показниками. Подібні, але вужчі дослідження проводили й інші інституції. Їхні дослідження показують, що протягом зазначеного часу не відбулося розширення вживання української мови. За даними моніторингу, близько 15% громадян, які вважають себе українцями за національністю, не називають українську мову своєю рідною. Число російськомовних (яких визначали знову ж таки за ознакою „рідної мови") коливалось у межах 34,7 – 36,5%.

Я - член Українського фонду „Громадська думка", за участю якого (за розробленим його членами питальником) в липні 2000 року центром "СОЦИС" було проведене репрезентативне загальноукраїнське опитування, на результати якого спиратимусь у подальшому викладі. Основною відмінністю нашого підходу було те, що ми відмежували ознаку *національної приналежності* (за походженням, записом у свідоцтві про народження, раніше – в паспорті тощо) від *етнонаціональної самоідентифікації*: ким (незалежно від цих записів) люди схильні себе вважати – українцями, росіянами чи представниками інших націй. На наш погляд, неправильно, коли деякі автори трактують відповідь на питання: „Яка ваша національність?" як самоідентифікацію. Оскільки у нас раніше „національність" записували в паспорті, люди ще й досі вважають, що вони зобов'язані відобразити в анкеті оцю свою „офіційну" національність чи то національну приналежність. Для того, щоб з'ясувати, до якої етно-національної групи люди схильні себе відносини (ким вони себе відчувають), потрібно прямо і недвозначно запитати їх про це. У нашій анкеті таке питання звучало: з якою етно-соціальною групою ви себе ототожнюєте?

Подібне уточнення було зроблене й стосовно мови. Щоб уникнути ситуації, коли в розряд російськомовних потрапляють українці, які просто не мають змоги користуватися українською мовою в повсякденному житті, а в розряд україномовних ті, кому мама співала українських пісень, хоч самі вони вже давно забули чи зовсім не вживали цю мову, ми питали людей про те, якою мовою вони розмовляють удома та до якої мовно-етнічної групи себе відносять. Чисельність тих і інших виявилась приблизно однаковою, при тому, що серед людей, які розмовляють удома українською, є незначний відсоток росіян, і так само незначний відсоток тих, хто відніс себе до україномовних українців, вдома, як виявилось, не розмовляють переважно українською (очевидно, через сімейні обставини).

Відповіді на таким чином поставлені питання ми й розглядаємо як вияв етнічної та мовної самоідентифікації, яка, якщо говорити про науковий підхід, і є головним критерієм національності.

На основі розроблених нами запитальників, аналогічних тим, що були використані під час цього останнього опитування, раніше, у 1997 і 1998 рр. та в січні 2000 р., були проведені соціологічні обстеження у Львівській області. За їх результатами авторський колектив у складі Давимуки С.А., Колодій А.Ф., Кужелюка Ю.А., Подгорнова В.М., Черниш Н.Й. випустив дві книжки під егідою Інституту регіональних досліджень НАН України (Львівщина-98. Соціальний портрет у загально-українському контексті". – Львів, 1999. – 347 с.; Львівщина на порозі XXI століття. Соціальний портрет. – Львів, 2001. – 352 с.). Одну з них, у якій є окремий розділ про етно-національні відносини на Львівщині, я хочу вам тут представити. Подібне видання стосовно всієї України перебуває в стадії підготовки.

Що ж показують дані соціологічних опитувань і в який теоретичний контекст це вписується?

Зовсім коротко хочу довести до відома свою концепцію, в межах якої я розглядаю мовну й етнокультурну проблематику в Україні на сучасному етапі. Найголовніша і поки що недостатньо опрацьована проблема в цій галузі – це проблема національної консолідації на засадах громадянської нації. Поняття громадянської нації не дорівнює сукупності усіх громадян України, як думає частина російськомовного населення і особливо росіяни. Їх представники в суспільній науці часто наполягають: у нас уже є громадянська нація і на цьому давайте поставимо крапку. Вона така, яка є: двомовна де-факто, поліетнічна, поділена в регіональному відношенні тощо. Очевидно, такий стан їх менш-більш задовільняє. З іншого боку, велика частина українців на Львівщині негативно ставляться до самої постановки питання про громадянську націю. Вони так само, як і росіяни, очевидно припускають, що апеляції до громадянської нації означають збереження статус-кво в етно-національних відносинах (мовляв, громадяни всієї України – це є громадянська нація і далі нам рухатись нікуди не треба), але, на відміну від росіян, цей статус-кво їх зовсім не влаштовує.

Насправді громадянська нація це є спільнота, яка, окрім багатьох інших спільних рис, володіє, певним обсягом спільної для усіх її членів культури. Її соціологи називають соціетальною культурою. Вона охоплює політичні та інші суспільні цінності, загалом той верхній шар культури (включно з державною мовою, національною символікою, уявленнями про спільну історичну долю народу тощо), який використовується в діяльності публічних інституцій та в громадському житті. В Україні, коли заходить мова про внутрішню структуру соціетальної культури, предметом найбільших суперечок завжди є питання державної мови. Не вдаючись тут у подробиці, зазначу лише той факт, що мова титульної (або як я кажу – заголóвної) нації у переважній більшості країн де-юре чи де-факто є державною мовою і виконує важливі об'єднавчі функції. З цього загального правила є окремі винятки, але якщо ми повинні саме їх брати до уваги, на чому наполягають деякі представники російської громади, то цьому принаймні має передувати глибока наукова й широка суспільна дискусія, до якої наше громадянство ще не підійшло ні теоретично, ні психологічно.

Саме під кутом зору становлення громадянської нації я досліджувала питання про те, як функціонує українська мова в межах нашої держави. І саме перспективи

зміцнення єдності громадянства України та формування культурної серцевини громадянської нації мають бути, на мій погляд, критерієм для оцінки корисності або шкідливості будь-яких реформ у мовно-культурній сфері.

Діаграма на рис.1 (див. Додаток) показує, яким є тип поліетнічності українського суспільства за національною приналежністю. Вона насамперед спростовує розповсюджений стереотип про нібито надзвичайно велике етнокультурне розмаїття українського суспільства. В різних виданнях, дисертаціях тощо повторюється успадкований з радянських часів штамп, що в Україні начебто поживає 135 націй і народностей (при тому, що в Канаді їх лише 61). Тим часом Україна зовсім не є аж така розмаїта за національним складом населення. Якщо виключити два регіони – Крим та Донбас – то в решті регіонів українців буде від 76 до 96%. Та найважливіше в цій діаграмі навіть не те, що вона показує чітке переважання української нації, а те, що крива зменшення відсотка українців за регіонами так плавно спадає при рухові з північного заходу на південний схід. При такій виразній закономірності етнічно-мовно-культурні проблеми, здавалося б, можна вирішувати порівняно легко. Проте при глибшому з'ясуванні цієї проблеми, постають деякі цікаві особливості етнічно-мовних розмежувань в Україні.

Якщо за „офіційною" національною приналежністю українців у 2000 р. було приблизно 76%, росіян - 21%, а інші національності складали 3,2%, то ототожнювали себе з українцями 66%, з росіянами - 16%, а з представниками інших національностей – усього 1,7%. Найбільш "свідомих" – *україномовних українців* за самоідентифікацією виявилося ще менше – близько 48%. Зате в цілому по Україні майже 13% опитаних заявили, що відносять себе до „радянських людей" – референтної групи, яка може вважатись наслідком процесів денаціоналізації в колишньому СРСР. Найбільше людей з радянською ідентичністю виявилося в Донбасі та Дніпровському регіоні, а найменше – на Західній Україні. Незначний відсоток радянських також у Центральному регіоні, Чернігівській та Полтавській областях – там, де є глибокі коріння національної ідентичності.

Якою ж мовою розмовляють удома люди з різною національною приналежністю та різною етнічною самоідентифікацією? Відповідь на це питання дає табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл людей з різних етно-національних груп за мовою, якою вони переважно розмовляють удома

	Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома? (у %% до всіх опитаних)							
	Украї-нська	Росій-ська	Інша	Всього	Украї-нська	Росій-ська	Інша	Всього
	Етносоціальна самоідентифікація				Офіційна національна приналежність			
Українці	69,34	29,69	0,98	100,00	65,68	32,39	1,93	100,00
Росіяни	6,07	92,81	1,12	100,00	3,26	95,88	0,86	100,00
Інші національності	12,50	64,58	22,92	100,00	5,56	74,44	20,00	100,00
«Радянські люди»	20,96	72,24	6,80	100,00	–	–	–	–
Важко відповісти	35,71	61,43	2,86	100,00	–	–	–	–
Інше	23,68	65,79	10,53	100,00	–	–	–	–
Всі національності в середньому	50,75	46,96	2,29	100,00	50,75	46,96	2,29	100,00

Як бачимо, приблизно 2/3 українців вдома переважно розмовляють українською мовою: близько 66% "офіційних" українців та понад 69% тих, хто вважає себе українцями; близько третини розмовляють російською мовою і 1-2 % іншими мовами. Основна маса росіян розмовляють своєю, російською мовою. Це засвідчили майже 96% "офіційних" росіян та майже 93% тих, хто ототожнює себе з росіянами. Українською розмовляють відповідно понад 3 та 6 % росіян, іншими мовами – близько 1%. Серед тих, хто ідентифікував себе з "радянськими людьми" або мав труднощі з етнічною самоідентифікацією (таке найчастіше трапляється в змішаних сім'ях) також домінують російськомовні. Україномовних, проте, більше виявилося серед тих, хто вагався з відповіддю щодо своєї етнічної самоідентифікації (36%), ніж серед "радянських" (21%). Серед усього населення люди, що розмовляють вдома по-українськи складають близько 51%, по-російськи – близько 47%, іншими мовами – понад 2%.

На карті 1 (див. додаток) за допомогою діаграм із трьох стовпчиків наочно представлено ступінь „українськості" регіонів української держави – в аспекті національної самоідентифікації та мови. Перший стовпчик показує відсоток українців за національною приналежністю; другий – за самоідентифікацією (тобто вони є відображенням ступеня етнічної гомо/гетеро/генності регіонів – офіційно і за само усвідомленням). Третій – вказує на відсоток людей в регіоні, які вдома розмовляють переважно українською мовою, тобто відображає ступінь багато-, або точніше, двомовності. Цифрові показники цих діаграм наведено також у таблиці 2.

Таблиця 2

Частка українців (за національною приналежністю й самоідентифікацією) та людей, що розмовляють вдома переважно українською мовою в регіонах України

Регіони України	Українців (%)	Людей, що ототожнюють себе з українцями (%)	Людей, що вдома розмовляють переважно українською мовою (%)
Західний	92,8	91,7	93,9
Північний	90,7	88,1	75,8
Північно-Західний	95,9	86,6	90,0
Центральний	89,4	80,0	78,3
Південно-Західний	82,5	77,3	79,9
Київ	80,9	77,1	30,1
Північно-Східний	79,5	66,4	47,5
Південний	78,3	63,8	36,2
Південно-Східний	76,5	61,2	38,8
Східний	46,7	32,8	4,9
Крим	18,8	6,3	0,9
Україна	75,4	65,8	51,5

Колись, пам'ятаю, академік І.Юхновський, говорив про те, що коли б ми після здобуття незалежності провели перепис, то мали б зовсім іншу картину, аніж в останні роки СССР: українців, на його думку, мало б з'явитися набагато більше. Картина ж виявилась зворотною: розрив по Україні в цілому між кількістю людей, які записані українцями, і тих, хто ототожнює себе з українством, становить 10%. При тому є великі міжрегіональні розбіжності. Якщо у всьому західному регіоні (7 областей) усі три стовпчики фактично однакові: люди, які є українцями за

паспортом, ними ж себе вважають і розмовляють вдома (та й не тільки вдома) українською мовою, то чим далі на схід, тим ці відмінності більші. Зрозуміло, що Донбас виділяється за всіма культурними параметрами. Тут українською мовою вдома розмовляє незначна меншість. Зростає також розрив у відсотках між особами, які є українцями за паспортом, і які вважають себе українцями.

На Львівщині на якісь десяті відсотка навіть більше тих, котрі вважають себе українцями, аніж записані ними. На Галичині в цілому частка українців за самоідентифікацією становить майже 92% при майже 93% „офіційних" українців. А в міру просування на південний схід країни зростає розрив не на користь української самосвідомості. У Криму це співвідношення становить 6% до 19%. Тобто, цілих 13% українців Криму асимільовані російським етносом, який становить більшість на півострові. Таким самим або трохи більшим є розходження між офіційною приналежністю до української нації і національним самоусвідомленням у Північно-Східному регіоні (13%), Східному (13,9%), Південному (14,5%). Найвищим воно є в Південно-Східному регіоні (Дніпропетровська й Запорізька області), де частка „обрусєвших" українців дорівнює 15,3%.

Подібна закономірність проглядається й на доволі простенькій карті 2, розміщеній в додатку. Вона демонструє інтенсивність вживання української мови в регіонах України. У даному разі увесь масив даних поділений на п'ять частин і визначена середньозважена величина по Україні, яка географічно відповідає ситуації на Слобожанщині - у Сумській та Харківській областях. Тут розмовляють вдома переважно українською 40 - 60% населення. Від цієї середньої ситуації йдуть відхилення у бік більш та менш інтенсивного вживання української мови. В низці центральних областей цей показник перебуває на рівні 60 - 80%, а в західному регіоні – 80 - 100% україномовного населення. У протилежний бік маємо відхилення в південних областях – від 40 до 20% україномовного населення. І, нарешті, в Криму та на Донбасі його є від 20 до 0% (нагадаю, що україномовними ми тут називаємо людей, які вдома вживають переважно українську мову).

Карта розфарбована у п'ять кольорів. Середньостатистичні області позначено світло-зеленим, ті, що йдуть за ними в бік підвищення показників – голубим, в бік пониження – жовтим. Найбільш україномовні західні області (переважно Волинь і Галичина, меншою мірою Закарпаття і Буковина) позначені синім, найменш україномовні (Крим і Донбас) – болотним кольором. Цікаво виглядає таке собі „ясне сонечко" – Київ, столиця незалежної України, в якій лише 30% людей розмовляють українською мовою вдома, завдяки чому місто перебуває на одному рівні з Миколаївською та іншими областями півдня України. На мій погляд, це є велика проблема для України. Допоки в Києві зберігатиметься теперішня ситуація, дуже важко буде щось міняти в Україні в загалом.

Отож, з усього сказаного вимальовується, на жаль, така картина, що процеси деукраїнізації поки що не набули зворотного спрямування. І саме це має бути головною турботою причетних до вирішення мовно-культурних проблем політиків, а не те, будемо ми говорити й писати „ефір" чи „етер", „спільнота" чи „спільність". Про те ж, як ставляться пересічні громадяни до перспектив ширшого вживання української мови та до надання російській мові офіційного статусу, ми дізнавалися, поставивши такі запитання: „Чи згодні ви з такими твердженнями? – 1) Необхідне ширше використання української мови в Україні. 2) Російській мові варто надати статус офіційної в Україні.

Ставлення різних категорій українського громадянства до цих питань є дуже диференційованим в залежності від регіону, етно-національної самоідентифікації, ідейно-політичної орієнтації, віку та рівня освіти.

Діаграма на рис. 2 і 3 (у додатку) показує, представники яких етно-соціальних груп підтримують, а яких заперечують необхідність ширшого впровадження у вжиток державної української мови та надання російській мові статусу державної. Кожен стовпчик діаграми (=100%) має певне наповнення, яке показує, що, скажімо, серед людей, які частково або повністю не згодні з думкою про необхідність розширення вживання української мови, українці складають дуже невелику частину (відповідно менше 10 і менше 5%). Натомість серед прихильників такої необхідності українців найбільше, хоча й не настільки багато, як могло б бути, враховуючи, що це їхня мова та що їхня питома вага в населенні загалом незрівнянно більша, ніж питома вага інших груп. Росіяни, як і можна очікувати, набагато одностайніші в захисті своєї мови та наданні їй статусу офіційної. Вони майже не представлені серед повністю незгодних з такою ідеєю. Левову частку незгодних становлять українці. Частка „радянських", а також представників інших груп є значно більшою серед прихильників російської, ніж української мови.

Хотіла б також звернути увагу на певну, на мій погляд не дуже високу толерантність двох основних етнічних груп: українців та росіян – у питаннях мови, яка проявилась у продемонстрованому рівні взаємної поступливості в питанні розширення вживання іншої мови. Українці, як це зазвичай буває, виявилися при тому більш поступливими. Із тих людей, хто відніс себе до *російськомовних росіян* (беру, так би мовити, „чистий" варіант етнічної групи), 18% вважають за необхідне розширювати вживання української мови (з цього можна робити висновки про те, якою в дійсності може стати „двомовність", за яку начебто виступає російська громада), тоді як 28% *україномовних українців* погодилися з твердженням, що російській мові варто надати статус офіційної.

Рис. 4 (див. додаток) показує, якою є залежність ставлення до мов від політичних уподобань респондентів. Найменше підтримують розширення сфери застосування української мови люди, що віднесли себе до прихильників комуністичного напряму, найбільше – радикально-націоналістичного. Водночас, серед останніх доволі багато людей, які виступають за надання російській мові офіційного статусу. Найменше прихильників цієї ідеї серед людей, які вважають себе просто націоналістами, а найбільше – знову ж таки серед комуністів. Своєрідні „ножиці" в ставленні до української й російської мов виникають саме в цих ідейно–політичних групах: серед прихильників крайніх лівих та просто лівих ідей – на користь російської мови; серед прихильників демократичного, консервативного та „просто" націоналізму – на користь української мови. Багато ж інших ідейно-політичних течій, очевидно, не надають переваги жодній із мов, висловлюючись на підтримку їх обох.

Регіональний вимір ставлення до мов та їх перспектив, відображений на карті 3 (див. додаток). Не коментуючи її докладно, відмічу лише деякі моменти. Саме в тих регіонах, де українську мову вживають рідко, проживає основна частина людей, які підтримують вимогу надання російській мові офіційного статусу – при значно меншій частині (порівняно з іншими регіонами) тих, що виступають за розширення вживання української мови як державної. Хоч у цьому питанні є певна неоднозначність. Зокрема в Західному регіоні з певних міркувань, які залишаються

поки що не вивченими, прихильників розширення застосування української мови менше, ніж у Північно-Західному і навіть центральному регіонах (можливо тому, що тут ця проблема „не пече").

Як наше, так і інші соціологічні обстеження показують, що відсоток людей, які виступають за надання російській мові статусу офіційної, помаленьку, але знижується - на 1-2% за декілька років. Цей показник слабенький, бо не виходить за межі соціологічної похибки, але ту ж саму тенденцію підтверджують і інші дані. Зокрема, те, що ставлення людей до вживання української і російської мов значно міняється в залежності від вікового чинника та роду занять особи. Якщо серед усього населення 53% опитаних підтримували ідею надання російській мові офіційного статусу, то серед студентів та учнів – тільки 43%. І навпаки, серед усього населення підтримали розширення вживання української мови майже 55%, а серед учнів та студентів – майже 82%. Найбільшими прихильниками української мови є студенти, а найбільшими прихильниками російської – керівники (64%) та службовці (близько 59%). Проте багато керівників (майже 62%) виступають за розширення вживання й української мови. Тобто, вони підтримують справжню двомовність. Майже 59% підприємців також схвально ставляться до розширення вживання української мови.

Отже, деякий прогрес у цьому питанні справді є і, можливо, в майбутньому українська мова дістане можливості для поступового зміцнення своїх позицій. Проте поки що це зміцнення є мало помітним, адже загалом у державі мовне питання пущене на самоплив. Державна політика тут є спорадична та непослідовна, прикладом чого й було раптове оприлюднення проблем „правописної реформи" під час виборів.

Розширення вжитку української мови як державної мало б відбуватися значно інтенсивніше, враховуючи, що пройшло майже 4 роки з того часу, як минув 10-річний термін, відведений для *повного* впровадження в життя усіх статей чинного закону "Про мови в УРСР". Стаття 10 Конституції, а також рішення Конституційного суду від 14 грудня 1999 року у справі тлумачення цієї статті зобов'язують державних службовців користуватися винятково державною мовою. Проте *над* законами в Україні є „воля влади". І якщо ця „воля" не наполягає, значить на закон (не тільки про мови, а й про суміщення державних посад та багато чого іншого) можна не зважати. Тим більше, що від владних структур залежить фінансування, без якого не можуть відбуватися жодні серйозні зміни у сфері мови та культури. Це ще раз підтверджує, що політичні чинники є головними у вирішенні мовно-етнічних проблем в Україні.

Петро Толочко:

Шановні колеги, вибачте, бо я буду бігти і оскільки мені здалось що в нас почалась дискусія. Правда? Ви назвали моє прізвище. А в Верховній Раді, якщо називають прізвище це вже дискусія і обов'язково я маю право не репліку, на невеличку. Ну я не буду зупинятись на вашій бабусі, яка не вміла вимовляти букву "ф", але всі інші в Україні вимовляли її, починаючи з літописця Нестора і Феодосія Печерського. Але я хочу зупинитись на останньому вашому твердженні з приводу громадянського суспільства, яке ви ототожнюєте із культурною спільністю, чи спільнотою. Для мене громадянське суспільство, це політична категорія, а не етнічна. Бо в Швейцарії є громадянське суспільство, в Бельгії є, в Сполучених Штатах є. А, вибачте, в Швейцарії, Бельгії скільки мов? Сьогодні в Сполучених

Штатах уже друга мова з'явилася - іспанська. Тож ототожнення не зовсім коректне. Пам'ятаєте як нас обурювало поняття "радянський народ"? Нас хотіли підігнати, щоб ми усі були однаковими, в одних мундирах, в одній культурі, з одною мовою і так далі. Чому ви вважаєте що сьогодні ми, українці, в Україні маємо ті ж самі преференції, які мали росіяни в Радянському Союзі. Чого ви хочете всіх зробити обов'язково українцями?

Антоніна Колодій:

Це ваш аргумент, пам'ятаю його з вашої публікації.

Петро Толочко:

Хай лишаються самі собою. Ви ж образитесь, як що вас захочуть заробити росіянкою. Правда? А от росіянин, якщо перейде в нашу віру, ви ж вважаєте що це буде прекрасно... Так не можна.

Антоніна Колодій:

Росіяни після того, як Російська Федерація стала самостійною державою вже без СРСР вжили цей термін, який ми до них раніше застосовували - "россияне". Раніше в них такого не було. Був совєтський народ. Тепер у них є "росіянє". Для чого їм це "росіянє"? Для того, щоб вся ця спільнота, яка є у межах теперішніх кордонів, мала свою окрему назву. Бо так є в кожній країні. У Великобританії - це британці, у Швейцарії - це швейцарці, в Сполучених Штатах Америки – американці.

Петро Толочко:

Це політична демагогія. Це не етнічне. Росіяни - це громадяни Російської Федерації... Це політичне поняття. Це громадянське суспільство.

Антоніна Колодій:

От дуже шкода, що ви йдете. Бо громадянське суспільство і громадянська нація – далеко не тотожні поняття. Отже, дозвольте тоді дуже коротко, але все ж таки внести ясність у ці питання. Бо, звичайно ж, не йдеться про те, що в Україні після здобуття незалежності усі мають стати етнічними українцями. Якраз у цьому питанні моя позиція дуже компромісна. Вона полягає в тому, що в кожній державі, яка існує тривалий час, у межах власних кордонів виникає людська спільнота, достатньо сконсолідована для того, щоб вирішувати проблеми цієї держави, як свої власні. Така спільнота починає формуватися відразу після здобуття незалежності, проходячи певні етапи консолідації. Перший рівень – формування політичної спільноти. Наприклад, ми відділились від СРСР. Отже тим самим сказали, що не хочемо бути в одній державі з росіянами, а хочемо утворити свою політичну одиницю. Роман Шпорлюк каже, що одним із чинників, який міг спонукати українців до цього кроку, було їхнє небажання жити в умовах деспотичного ладу, традиційно притаманного російській державі. Можливо це дещо спрощений підхід – називати лише один аргумент. Але як приклад, він цілком спрацьовує, показуючи, що коли народ відділяється від іншого, він вірить у те, що володіє якимись рисами, що забезпечать йому краще життя в окремій державі. Якщо народ достатньо усвідомлює, чому відокремлюється, і починає будувати політичне життя на дещо інших засадах – це, по-суті, вже й буде політична спільнота.

Але наскільки глибокою є спільність між людьми, що утворили окрему державу? Якщо не розвинене громадянське суспільство, якщо люди, які належать до різних етнічних груп не працюють в одних партіях, в одних організаціях, якщо вони не почуваються рівними у своїх правах і людській гідності, якщо вони не вважають, що те, що їх об'єднує (спільне) переважає над тим, що їх роз'єднує (окремим), то це ще дуже поверховий рівень консолідації.

Тому наступним, дещо вищим рівнем консолідації, який поглиблює зв'язки між людьми, формує нові цінності та уявлення і дає більше відчуття єдності, є громадянське суспільство. Його інститути занурені, так би мовити, в гущу всього населення країни, всього її народу. Але громадянське суспільство – це теж іще не нація. Коли ми вживаємо слова „нація", „громадянська нація", то маємо на увазі щось більше, ніж просто громадян однієї держави, що живуть у межах її кордонів, і навіть більше, ніж множина людей, які співпрацюють у межах громадянського суспільства. Як і будь-яка національна спільнота, громадянська нація містить у собі елементи *спільної культури*. Якщо цієї риси спільнота не має, то до неї попросту не потрібно застосовувати термін „нація", хоч би й з прикметником „громадянська". Шар спільної культури у різних націй є неоднаково товстим і має різну структуру, але націй (у тому числі й громадянських) без спільної культури взагалі – не буває. Саме культурна спільність породжує новий тип солідарності і вищий рівень консолідації – національний.

Це стосується і згаданих тут швейцарців. Між швейцарцями, що належать до різних етно-лінгвістичних груп, є дуже багато спільного. Я, до речі, була в Швейцарії цього року і побачила, наскільки, наприклад, італо-мовні швейцарці є італійцями психологічно, в побутовій культурі тощо. Коли я згадую південні регіони Швейцарії, мені аж не віриться, що я була не в Італії, настільки там усе інакше, ніж на півночі країни. Але водночас італомовні швейцарці надзвичайно цінують швейцарські політичні норми, цінності, традиції і дещо посміюються з італійців, у яких не все гаразд у політичній сфері, існує корупція та інші неприйнятні чи непривабливі для швейцарців речі. Швейцарія унікальна країна насамперед тим, що там немає спільної мови. Але швейцарців об'єднує й спонукає бути разом політична культура, яка має дуже глибоке коріння. У більшості інших громадянських націй цей шар спільної соціетальної (на відміну від етнічної) культури ширший. Він включає в себе державну мову, значну частину засобів масової комунікації, загальнодоступні й загальновизнані твори мистецтва та літератури тощо. Але в будь-якій країні спільні цінності, соціетальна культура, а не лише кордони чи соціальна співпраця, мусять тримати, і у випадку Швейцарії тримають дуже міцно, народ однієї країни разом.

Ми в Україні також – від Ужгорода до Луганська, – якщо ми є спільнота національна, мусимо хоч якоюсь мірою читати одних і тих самих письменників, дивитись ті самі фільми і вистави. І тільки тоді ми зможемо порозумітися як люди і відчути, що належимо до однієї спільноти. Зазвичай така єдність підсилюється єдиною державною мовою. Це не означає, що інші мови не існують або не розвиваються, що побутова культура, звичаї і традиції всюди мають бути однакові. Але тільки спільний шар соціетальної культури дає те, що, Тарас Кузьо та багато інших вчених (наприклад, Девід Міллер, видатний вчений з Великобританії, за редакцією якого нещодавно була перекладена українською мовою Політична енциклопедія) називають *парасольковою ідентичністю*. Тобто, в країні може бути

багато всіляких культурних анклавів, регіонів, етнічних груп. Але над цим усім є оця парасолька, яка базується на певних особливостях психології, свідомості, культури і завдяки якій населення країни перетворюється на політичну, або громадянську націю. Я вживаю термін „громадянська", бо думаю, що він краще відображає її якість – насамперед, громадянську позицію членів такої нації, які стають патріотами і починають дбати за свою державу.

Мені також довелося вивчати громадянське суспільство. Більше того, я написала на цю тему книжку „На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні", що вийшла у Львові. У ній є коротенький розділ: "Громадянське суспільство і нація", де в загальних рисах зроблено спробу показати, чим ці поняття відрізняються і яке тут є, так би мовити, перехрещення, взаємне „перекриття". Громадянське суспільство і громадянська нація – це далеко не те саме, тут задіяні різні типи солідарних зв'язків. Але громадянська та етнічна нація – також різні поняття, і ми повинні усвідомлювати як відмінність, так і спадкоємність між ними (етнічна нація, ставши державною, мусить перетворитися на громадянську). Для цього ми не повинні змусити всіх бути етнічними українцями, але ми мусимо створити спільне для всієї нації поле культурного життя, спільні цінності та інтереси, які й спонукатимуть усіх громадян держави її розвивати та захищати. Маємо зрозуміти, що допоки в Харкові читатимуть тільки російську літературу і дивитимуться передачі на зразок „Вова ... маленький", а ми в Галичині читатимемо польську чи свою давню галицьку літературу й дивитимемось передачі програми „Полсат", то ми по-різному розумітимемо речі, матимемо різні політичні цінності й орієнтації і ніколи не будемо творити одну спільноту. Ми будемо різні, ми будемо з недовірою один до одного ставитись, ми будемо кпинити один над одним і ми не зможемо робити спільну справу. Ось така моя концепція, якщо коротко.

Олександр Тараненко:

Скажіть, будь ласка, де опубліковані наслідки опитувань, на які ви спирались? На скільки вони адекватні?

Антоніна Колодій:

Вони будуть опубліковані. Буде видана така сама книжка про Україну, як я тут представила про Львівщину. Наперед, до використання в певному аналізі тепер практично ніхто соціологічні дані не публікує (кожен тримає матеріал для себе або продає). Якщо не маєш доступу до матеріалів певного соціологічного опитування, то не зможеш звернутися до праці такого виду.

Опитування, на яке я спираюсь – цілком репрезентативне (інакше, не варто було б тратити зусилля на аналіз його результатів). Воно проводилось у липні 2000 р. однією з найавторитетніших в Україні установ такого типу – Центром соціальних і маркетингових досліджень "СОЦИС", на замовлення Фонду держмайна України. Нам (членам Українського фонду „Громадська думка") вдалося долучитися до цього опитування, розробивши запитальники, у тому числі – з ряду специфічних питань, які недостатньо вивчались під час інших опитувань. Було опитано 2800 респондентів (основний масив), що використовується для загальноукраїнського аналізу. Водночас, для вивчення ситуації в регіонах було зроблено додаткову вибірку по 450 осіб у 4-х

регіонах (що до речі, робиться далеко не завжди). Загальна кількість опитаних становить 3250 осіб. Помилка вибірки становить ± 3%.

Лариса Шевченко:

Можна мені продовжити ваше запитання, Олександре Онисимовичу? Якою мірою дані, шановна пані Колодій, збігаються з даними інших опитувань, що включали питання національної і мовної самоідентичності українців? Зокрема Інституту соціології, керованого професором Яременком? Наскільки мені відомо, різноаспектні опитування соціологів цього інституту і методи наукової інтерпретації даних є сьогодні одними з найбільш коректних. Йдеться насамперед про опитування, що були перед виборами до Верховної Ради та стосувалися суспільних і політичних пріоритетів громадян України, їх світобачення, ставлення до соціальної політики в регіонах, культурного складника в житті сільського населення, молоді і таке інше. Інститут соціології розробляє численні соціологічні програми, що дотичні і до проблем нашого круглого столу. Заслуговує на увагу і порівняльний аналіз роботи факультету соціології та психології нашого Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де також проводяться різноспрямовані соціоопитування з нашої проблематики і цифри щодо соціальних пріоритетів української мови, зокрема в студентському середовищі, дещо інші. Можливо, проблема у формулюванні питань. Адже для політичної нації, як структурованого соціально-політичного організму, є важливою насамперед соціальна віднесеність, асоційована з громадянством. Національна ідентичність як закономірний історико-еволюційний розвиток етнічної ідентичності часто не збігається з паспортними даними. Питання ким себе відчуваєш? передбачає швидше ситуативну, ніж глибоко осмислену відповідь. Неоднозначним, як на мене, є і питання про мову: рідною є українська чи інша мова? Ми можемо назвати багато імен етнічних росіян чи представників інших народів, що внесли вагомий внесок у нашу культуру і громадянську свідомість та вважали українську мову рідною – Марко Вовчок, Агатангел Кримський, Зінаїда Тулуб чи наш Уповноважений із прав людини Верховної Ради Ніна Карпачова, яка не лише говорить українською мовою, а і представляє українську націю та обстоює право на вільний розвиток державної мови як на рівні побутовому, так і законодавчому. Зрозуміло, цей ряд можна продовжити. Тобто, поняття політичної нації, етнічної нації, а отже, і мови національної (як мови політичної нації) та мови нації (що передбачає етнічну спорідненість) не є ідентичними, їх слід диференціювати в опитуваннях. Показники збільшення відсотків україномовних громадян (1 чи 2 %) є значною мірою абстракцією щодо спостереження тенденцій: хто заговорив по-українському? етнічні українці чи представники інших народів? місто чи село? Люди якого віку, якої освіти, і, на жаль, універсальні результати не дають змоги відповісти на ці питання.

Антоніна Колодій:

Ніхто не прагне універсальної відповіді. Що стосується першої частини вашого запитання, про те, як це узгоджується з іншими опитуваннями, то я стверджую, що кардинальних розходжень немає. Тобто чогось такого, в чому була б зовсім інша тенденція, дане опитування не показує. Наприклад, усі дослідження, і наше також, підтверджують той факт, *що протягом зазначеного часу не відбулося розширення вживання української мови – попри значне збільшення українських шкіл і класів.*

Наші дані в цьому відношенні збігаються з даними загальноукраїнського моніторингу ІС НАН України та іншими репрезентативними опитуваннями, хоч деякі питання були поставлені по-іншому (на наш погляд, більш адекватно до існуючої ситуації, коли, наприклад, рідна мова та мова спілкування є далеко не тим самим). Ви кажете, що там такі питання не ставилися, а ставилися інакші. Це справді так. Незіставні питання є, і вони мусять з'являтися, якщо ми хочемо рухатися вперед. Адже кожний соціолог має потребу в одержанні відповідей на ті запитання, які хвилюють саме його як науковця і які, можливо, не були з'ясовані раніше.

Новим було те, що мали змогу зіставити національність, яка була занесена респондентами в так звану об'єктивку (вона додається до анкет під час будь-якого опитування, і в ній відмічаються вік, місце народження, національність і так далі) з даними про те, до якої етно-соціальної групи люди себе відносять – суб'єктивно, за своїми почуваннями. І виявилися оці 10-відсоткові розбіжності, про які я тут говорила і про які звичайно не пишуть інші соціологи. Людина, наприклад, в „об'єктивці" написала, що її національність „росіянин", а вважає себе українцем. Тож те, що ви сказали про особу Ніни Карпачової, якраз знайшло відбиток у нашому дослідженні: 3,9% „офіційних" (за „об'єктивкою") росіян віднесли себе до українців. Ніна Карпачова потрапляє в ці 3,9%. Що стосується Львівщини (я це описала в книжці), то там ці процеси пішли набагато вперед: близько 30% росіян Львівщини відповіли, що вони ототожнюють себе з соціально-етнічною групою українців. Отже, маємо можливість поміркувати про те, які чинники сприяють цим процесам, що вони так по-різному йдуть в різних регіонах.

Крім того, як я вже згадувала у нас були питання щодо мовно-етнічної ідентифікації, деякі інші нововведення. А те, що ви кажете, що треба описати різні верстви населення і таке інше, то я не соціологічний інститут, я ще не все опрацювала (і не мушу одна все опрацювати, інші люди опрацьовують інші параметри опитування), але проведене опитування дає матеріал для вивчення питань у всіх цих аспектах. А як же інакше? Але я вам повинна сказати (інколи я так жартую): Україна дуже єдина. У нас майже немає відмінностей між містом і селом, між освіченими і неосвіченими. І часом буває навіть скучно аналізувати деякі виміри, тому що вони мало що дають: усі думають однаково. Лише в деяких моментах у нас є істотні відмінності. Диференціюючим чинником є насамперед регіон, а також мови та ставлення до них.

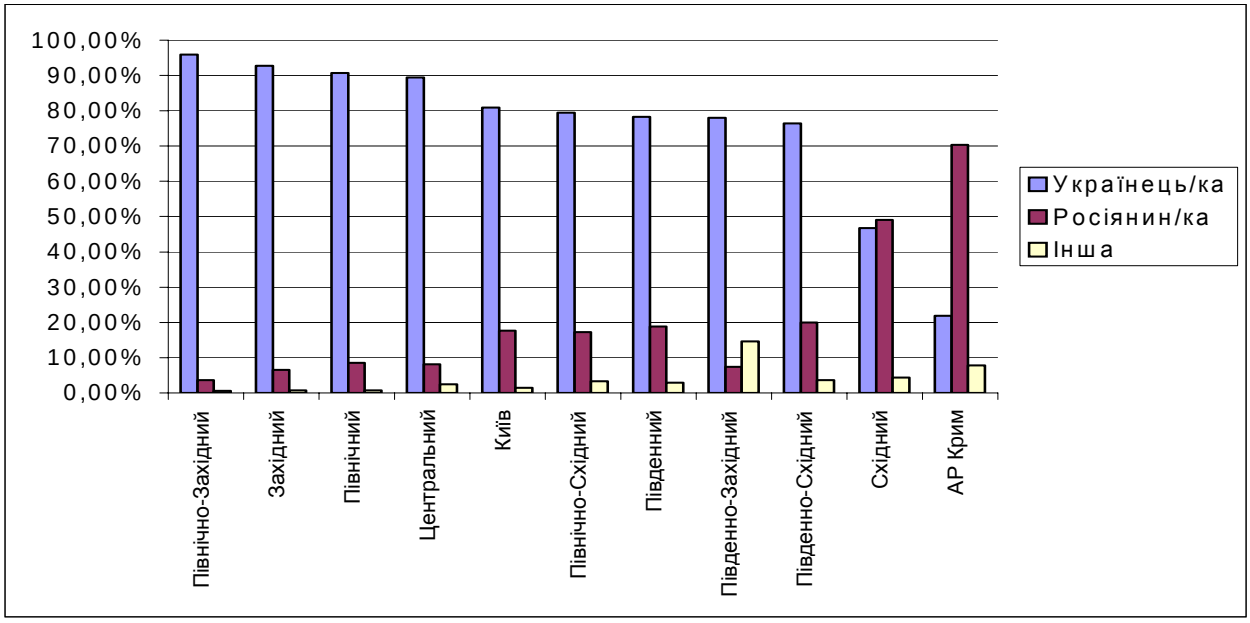

Рис. 1. Національна приналежність за регіонами України (за даними соціологічного опитування 2000 р.)

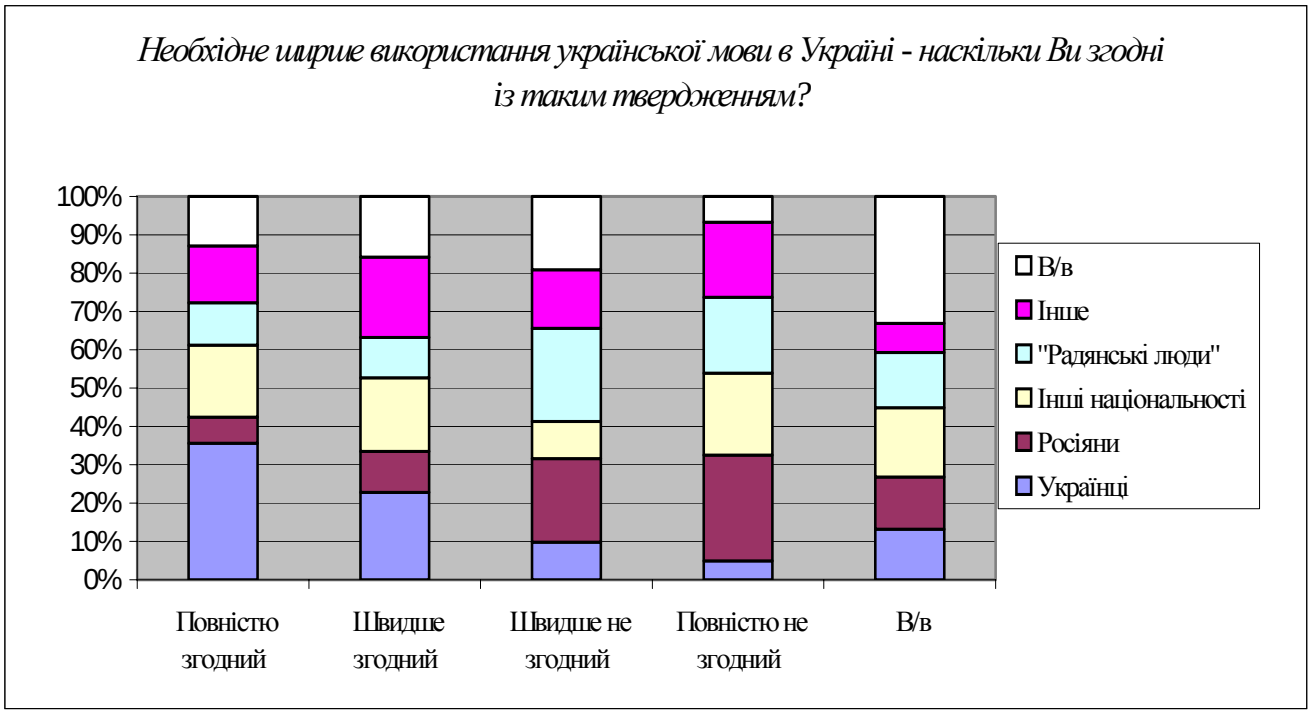

Рис. 2. **Розподіл прихильників та противників** розширення вживання української мови за етно-національною самоідентифікацією

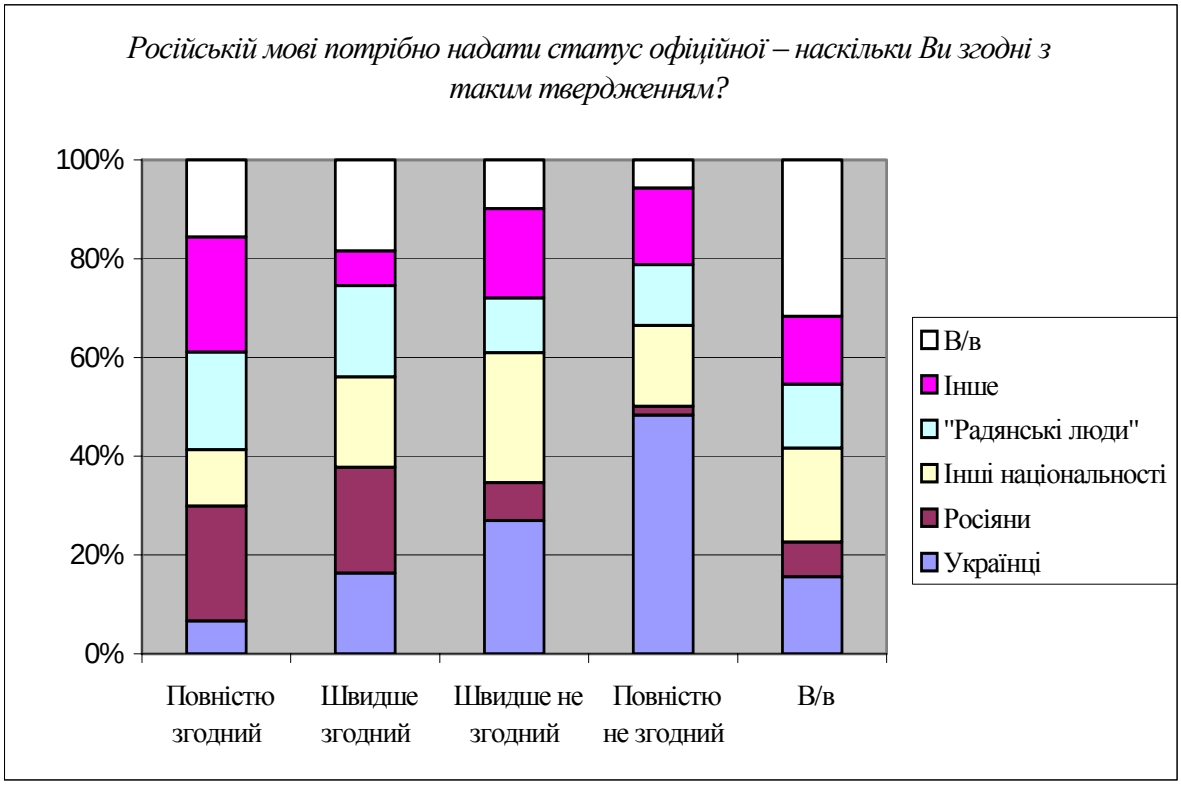

Рис. 3. **Розподіл прихильників та противників** надання російськіймові офіційного статусу за етно-національною самоідентифікацією

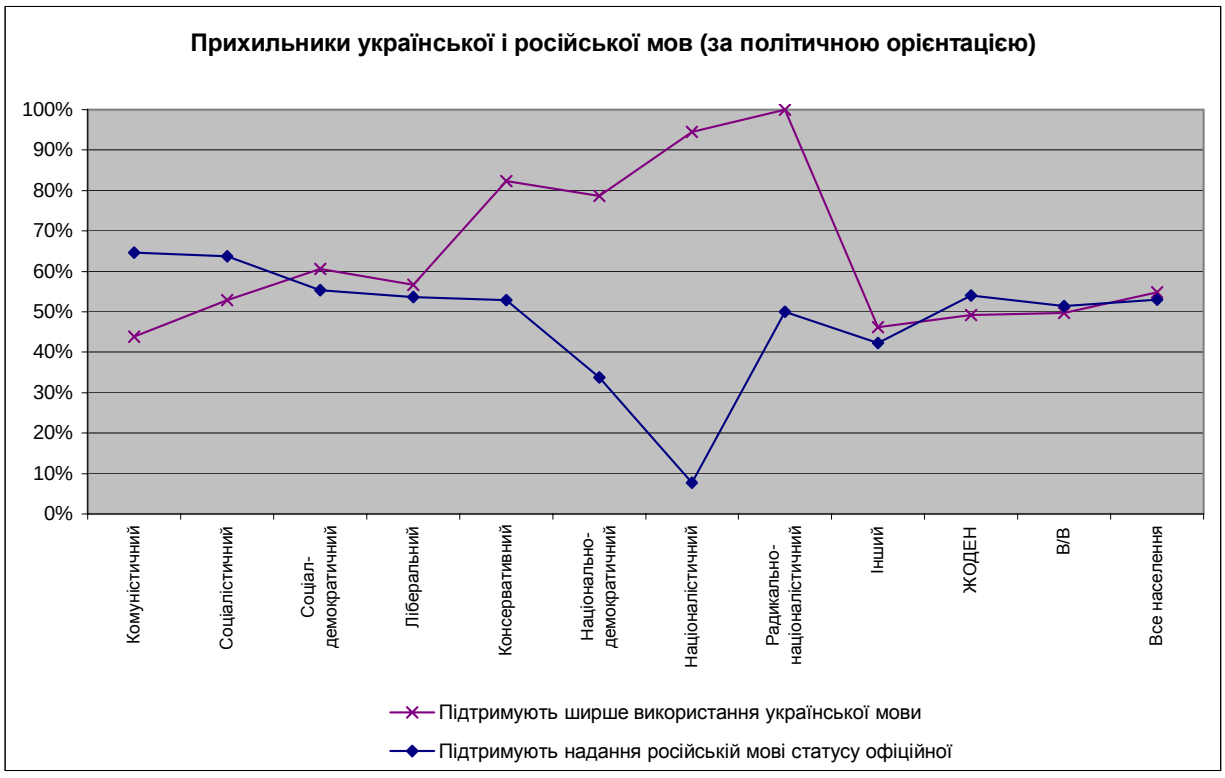

Рис. 4. **Залежність між політично-ідеологічними та мовними преференціями громадян України**

Карта 1. Частка українського та україномовного населення в 11 регіонах України

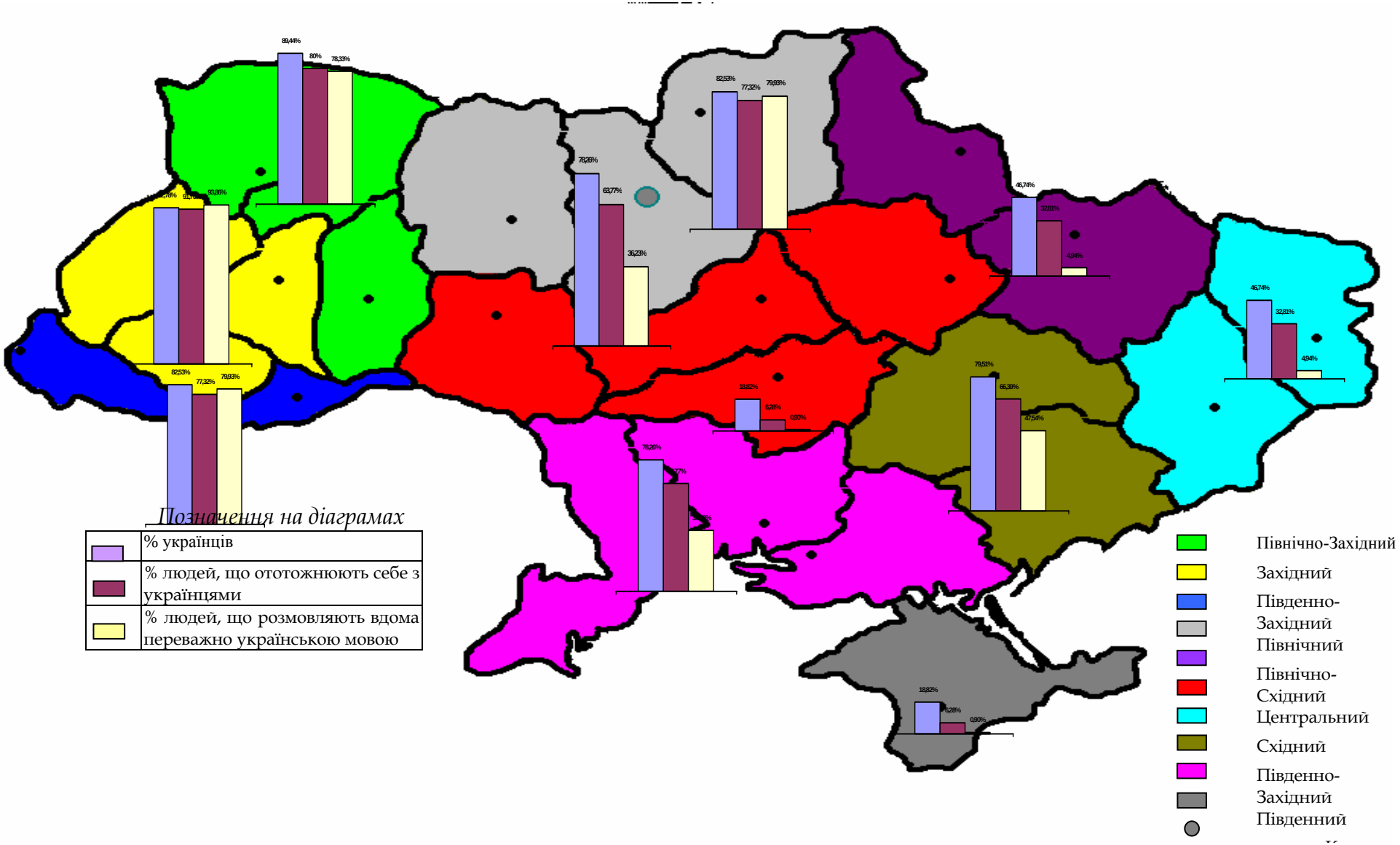

Карта 2. Інтенсивність вживання української мови в регіонах України

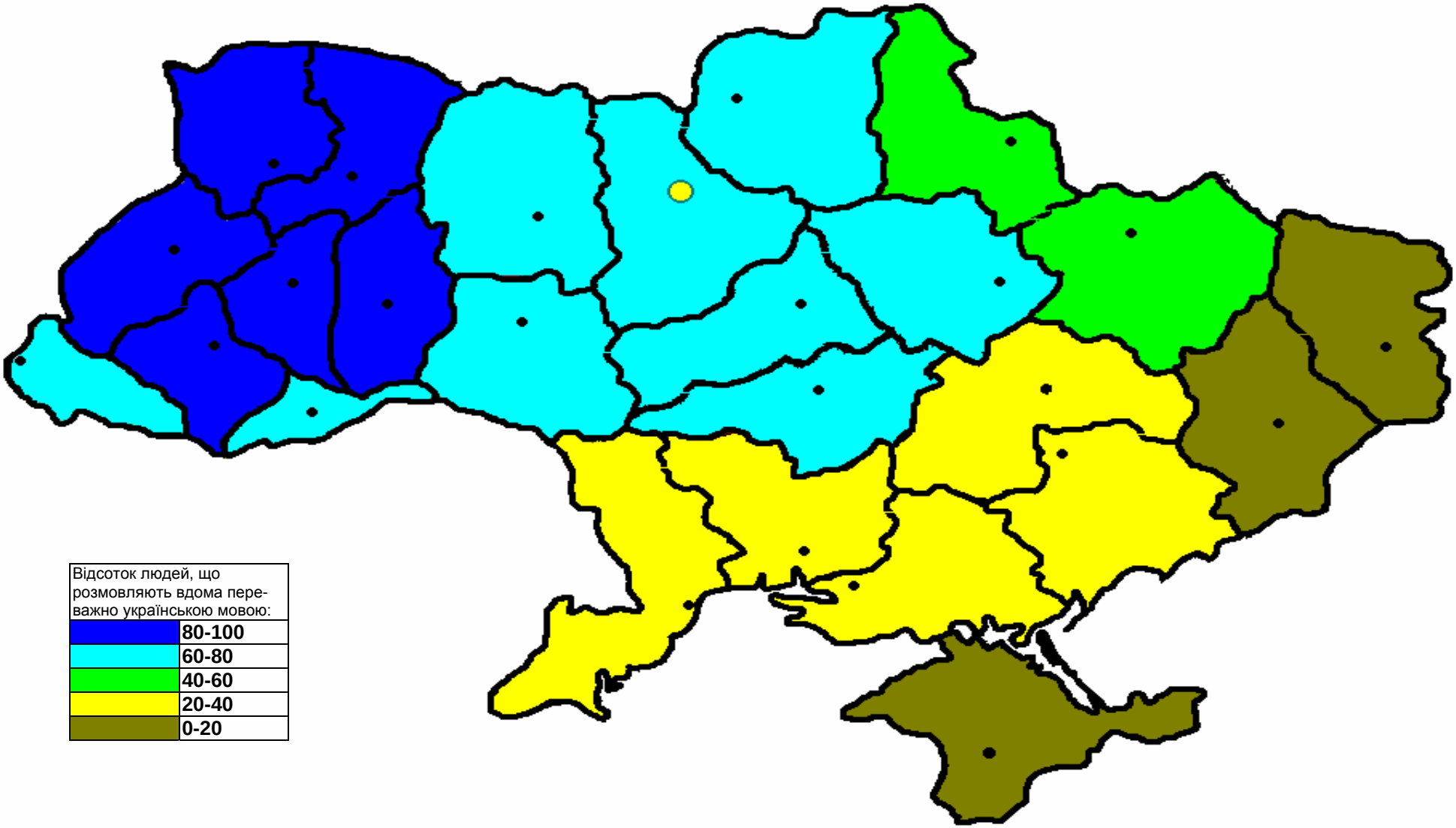

Карта 3. Мовна ситуація в регіонах України

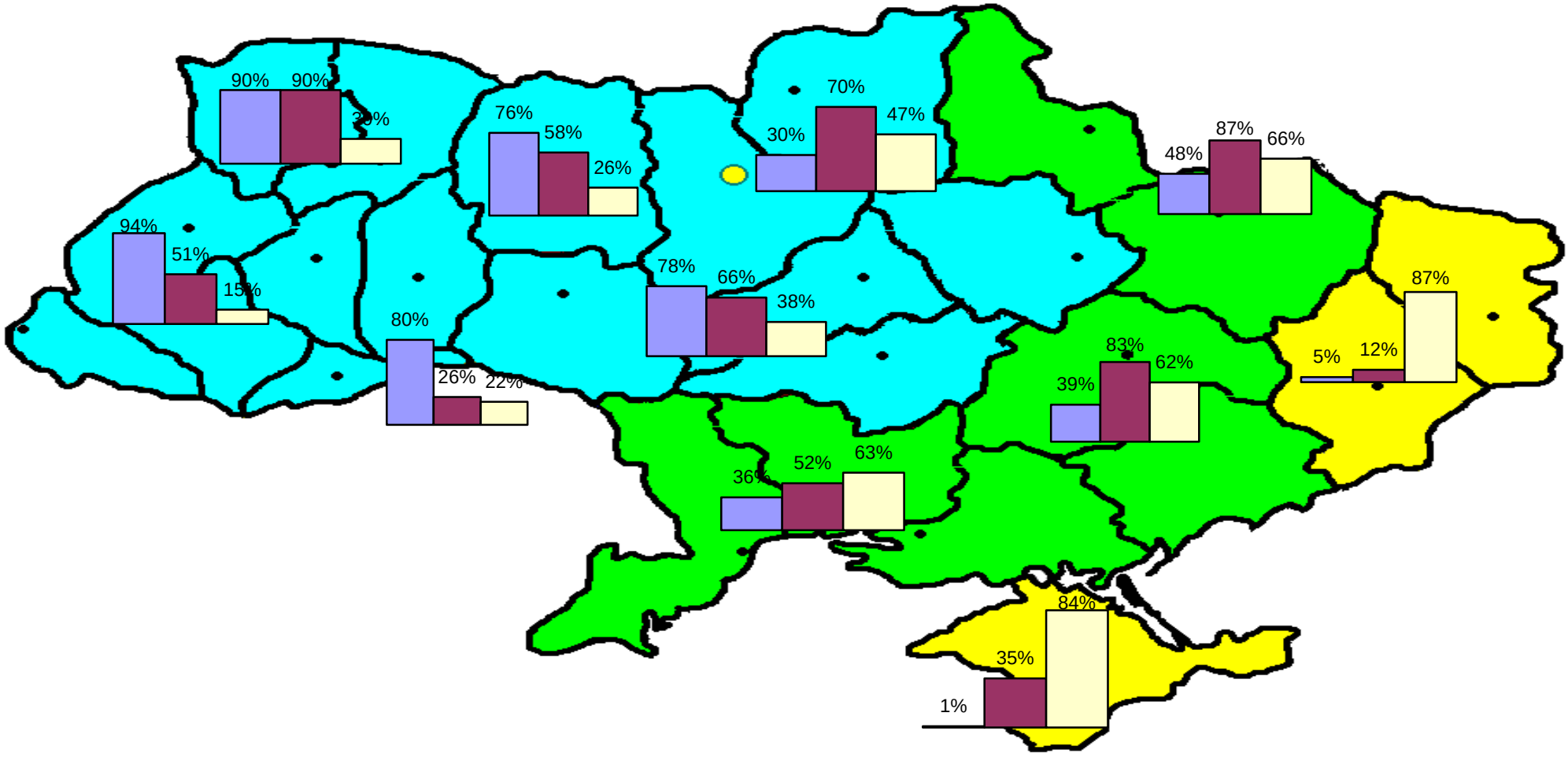

Олександр ТАРАНЕНКО,
завідувач відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України

У назві нашого сьогоднішнього семінару поєднано два аспекти сучасної мовної дійсності в Україні — мовна ситуація і дискусія навколо українського правопису. Звичайно, для багатьох інших мов (якщо брати слов'янський світ, скажімо, російської, польської, сербської чи болгарської) поєднання цих двох аспектів у рамках однієї тематики видавалося б натягнутим або й неприродним. Так, російські мовознавці протягом двох останніх років говорили про можливі реформи російського правопису, але, безперечно, ніхто не пов'язував цього з мовною ситуацією в Російській Федерації. У нас же, як і в інших бездержавних у недалекому минулому націй (зокрема, в сусідній Білорусі, меншою мірою в Словаччині та країнах на теренах колишньої Югославії, крім Сербії), питання правопису і ширше — нормативної основи української літературної мови, безперечно, актуалізувалося зі здобуттям державної незалежності. Так що проблема українського правопису і взагалі нормативно-стилістичної основи літературної мови цілком органічно пов'язується з мовною ситуацією в країні.

Домінантою сучасної мовної ситуації в Україні є, звичайно, співіснування і конкуренція української і російської мов — з поступовим розширенням соціальних позицій української мови і, відповідно, поступовим звуженням поля суспільного функціонування для російської мови. У цьому питанні не можна погодитися як з однією, так і з другою із крайніх протилежних оцінок сучасного стану українсько-російської двомовності, що, відповідно, належать двом протилежним сторонам: як з тим суцільним песимізмом щодо суспільного становища української мови в сучасній Україні („українська мова дедалі звужує сферу свого функціонування", „українська мова втрачає навіть ті позиції, які мала за радянських часів", „русифікація в Україні посилюється" і т. ін.), так і з тим, що „російська мова в Україні перебуває на межі витіснення" і под. Стрижнем мовної ситуації в країні лишається проблема не російської, а української мови. Це потреба розширення поля суспільного функціонування української мови як державної мови України. Тому, незважаючи не те, що посилення позицій однієї мови в межах цього поля неминуче приводить до ослаблення позицій іншої мови, точкою відліку в сприйнятті сучасної мовної ситуації має бути все-таки дерусифікація, а не українізація державного і суспільного життя країни. Розширення суспільного поля української мови, безперечно, відбувається, але дуже повільно, і навіть ті акти мовного законодавства, що були прийняті на державному рівні з кінця 1980-х рр. (Закон про мови 1989 р., Державна програма розвитку української мови 1991 р., 10 стаття Конституції України 1996 р. та ін.), лишилися здебільшого не виконаними. Хто в цьому винен? Безперечно, винне насамперед державне керівництво, яке не забезпечило виконання тих документів і програм, що їх сама держава й прийняла.

У таких умовах одним з чинників мовної ситуації в країні стало питання нормативної основи української літературної мови — з бурхливими дискусіями щодо її „питомості", „українськості" та очищення від слідів кількасотлітньої русифікації між прибічниками і противниками її радикальних змін.

Правописне питання є, мабуть, найрезонанснішим у цьому комплексі, але помітними явищами мовного життя країни стали також питання доцільності / недоцільності впровадження в загальноукраїнську літературну мову досить широкого набору одиниць різних мовних рівнів, походження яких, звичайно, виводять з колишнього західноукраїнського варіанта літературної мови та з мови західної української діаспори, і навіть (хоч і меншою мірою) питання латинізації українського алфавіту. Щодо політичного використання факту „діаспорного втручання" в літературну мову досить показовою стала позиція Комуністичної партії України, в „мовній" частині передвиборної програми якої, крім надання російській мові статусу другої державної, було положення про нормалізацію української літературної мови шляхом очищення її від невластивих їй мовних елементів західної діаспори. Щодо зміни алфавіту в бік „європеїзації" України, то пропозиції перевести українську азбуку на латиномовну основу висувалися, зокрема, ще в 1920-і рр. — у плані як орієнтації на майбутню світову комуністичну революцію, яка приведе до усунення національно-мовних меж між народами (М.О.Скрипник, С.В.Пилипенко), так і виразнішого відмежування української мови від російської (хоч, як відомо, кирилиця свого часу спочатку усталилася в Києві і вже потім у Москві, а не навпаки). Порівняймо також цей факт у діяльності однієї з правописних комісій на зайнятій німцями Україні під час війни (січень 1943 р.): „З Берліна одержано термінове розпорядження подати проект латинізованої укр. абетки. Вчора відбулось засідання правописної комісії під голов. Завітневича. Я теж брав участь. Виробили абетку, взявши за приклад чеську й намагаючись додержати простоти. Може, нарешті справді розірвемо цю московську пуповину та й формально так приєднаємося до Європи. Через цю одну кирилицю (й болгарщину) скільки лиха зазнав мій нарід!" (Щоденник Аркадія Любченка. Львів – Нью-Йорк, 1999, с. 113). Огляд деяких сучасних пропозицій „відмовитися від московської кирилиці й перейти на латиницю", як писали на сторінках журналу „Урок української" (2001, №6, с. 55). До речі, це питання актуалізувалося і в Російській Федерації, коли в Татарстані торік вирішили повернутися до латиниці, а Державна дума прийняла нещодавно законопроект про обов'язковість кирилиці для всіх суб'єктів держави. Як ми пам'ятаємо із зовсім недавнього минулого, рішення парламенту Молдови про необхідність змін державно-політичної та культурно-мовної орієнтацій у бік Румунії, зокрема повернення до латиниці, привело до громадянської війни та фактичного розколу країни.

Правописне питання стало одним із чинників сучасної мовної ситуації не тільки тому, що так його почали використовувати політики в своїй діяльності. Це питання використовувалося, зокрема, під час останніх виборів до Верховної Ради. У друкованих та електронних ЗМІ під час передвиборної кампанії висловлювалися закиди тодішньому віце-прем'єр-міністрові з питань соціально-гуманітарної політики М.Г.Жулинському як найвищому в державній ієрархії провіднікові проекту правописної реформи 1999 р. Наприклад, у програмі „ТСН - Епіцентр" на телеканалі „1+1" (17.03.2002), присвяченій характеристиці різних політичних партій і блоків, що беруть участь у виборах до Верховної Ради, коли протягом кількох хвилин подавався такий сюжет: журналіст говорить про підтримку М.Г.Жулинським спроб „чи то запровадити українську мову зразка 20-х, чи то взагалі поховати цю мову", а на екрані

з'являються пропозиції з проекту 1999 р.: *геніяльний, инший, кіна* (родовий відмінок) та ін. І пізніше деякі газети не без іронії продовжують писати про „реформу мови Миколи Жулинського" (День, 20.09.2002). В обговорення правописної проблеми були змушені втрутитися на початку 2001 р. Президент України Л.Д.Кучма та прем'єр-міністр В.А.Ющенко, виступивши проти правописних реформ (це стало, мабуть, першим публічним виступом найвищого державного керівництва країни з мовних питань — з питань не впровадження та функціонування мови, а мови як такої — після знаменитих свого часу публікацій Й.В.Сталіна на мовознавчу тематику 1950 р.). Але все-таки, як мені здається, політизувати проблеми українського правопису почали самі ж автори та прибічники „Українського правопису (проекту)" 1999 р. Вони ідеологізували питання, заявляючи про те, що ті, хто прагне реформи українського правопису, мають право називати себе патріотами України. Відповідно тим, хто цього не прагне, в такому праві відмовлялося. Пряму політизацію питання слід убачати в спробах поставити позиції за або проти проекту 1999 р. у залежність від поділу населення, політичних сил, ЗМІ, по-перше, за національно-мовним принципом („проти проекту виступають в основному російськомовні ЗМІ", „ім'я *Федір* замість *Тодось* накинули попи Московської церкви" і подібні заяви), по-друге, за політичними переконаннями (метою противників правописної реформи є „збереження в недоторканності „здобутків" більшовицького втручання в „Український правопис" у 1933 р.", вони вперто „не хочуть знімати з себе більшовицької шинелі" і под.). Порівняймо назву збірника статей на підтримку проекту 1999 р.: „Скиньмо чужі правописні кайдани" (Львів, 2001). Звичайно, не можна заперечувати того факту, що деякі російськомовні ЗМІ намагалися використати спроби змінити український правопис як один з козирів у загальній критиці уряду на чолі з В.Ющенком, а потім виборчого блоку „Наша Україна". Але ж цей факт використовував і телеканал „1+1" у своїх україномовних програмах. Рішуче виступила проти реформи правопису „Літературна Україна" під час правописних дискусій 1990 і 2000 рр. Противники правописної реформи зразка 1999 р. не без підстав роблять закид, зокрема, „своїм львівським колегам, які у своєму войовничому протистоянні підходять до справи по-КДБістському — в звичному написанні г замість ґ вбачають ворожу ідеологію" (А.Матвієнко. Відповідь В.В.Німчукові. – Укр. слово, 11-17.04.2002).

Крім апелювання до українського патріотизму, автори проекту 1999 р. оперують поняттям „природні українці" та українці „з природною українською вимовою", що також викликає критику як надто суб'єктивний аргумент: „Проект правопису рекомендує написання *б'юро, б'юджет, п'юре*. Чи виправдано таке нововведення? ...В.Німчук пише: „...всі, хто засвоїв природну українську мову, губні приголосні та йотовані голосні вимовляють окремо, незалежно від того, чи слово своє чи іншомовне". Знову-таки похапцем зроблене узагальнення. Українці мають розвинену фонетичну систему і можуть вимовляти згадані звуки, не розділяючи їх: *свято, святий, священик, свячене, Звягель*" (С.Караванський. Запобігливі поради тут не зарадять. – Укр. слово, 29.06-5.07.2000); „Пан Німчук заявляє, що, хто змалку україномовний, той ніколи не вимовить *бюджет, вестибюль,* а скаже *б'юджет, вестиб'юль*. Але ж деякі змалку україномовні до голів верховних рад дослужилися, а вимовляють *мікрохвон*. То, може, й букву ф скасувати, переробивши її на хв? Чи добре

панове науковці поміркували?" (О.Негребецький. Картаген нового правопису. – Укр. слово, 6-12.07.2000).

Якщо проблемам українського правопису таким чином надають політичного та ідеологічного значення, це неминуче викликає в опонентів (а до них не можна не зараховувати й багатомільйонних верств населення — людей, що звикли жити так, як вони звикли, і без потреби, в усякому разі без переконливих пояснень, не хочуть міняти цього) роздратування. Ну, по-перше, навіщо нам це робити, коли ми цього не хочемо? По-друге, чому нав'язують так авторитарно, без достатньої мотивації? Авторами проекту 1999 р. є науковці, але у своїх, можливо, й благородних намірах якимсь чином виконати месіанське завдання щодо української мови, як вони це розуміють, вони все ж таки керуються не науковою ментальністю і, відповідно, не науковою етикою в дискусіях. Наука — це одна з форм суспільної свідомості, яка спирається на доказову базу. А якщо людей просто закликають повірити: „ми так кажемо, і вірте, що це правильно", це вже ідеологія або, ще точніше, релігія, тобто зовсім не наука. І той, хто не хоче в це повірити, причому швидко, оголошується не патріотом і не справжнім українцем. Це вже як боротьба з єрессю в часи середньовіччя.

Можна говорити про два тактичні прорахунки в діях прибічників реформи українського правопису зразка 1999 р. Перший я назвав — це непотрібна й недоцільна політизація та ідеологізація проблем правопису. Зробивши спробу монополізувати за собою право на український патріотизм, прибічники проекту 1999 р., по-перше, ставлять в одну площину далеко не завжди співвідносні поняття — любов до своєї країни і погляди на те чи інше мовне явище, по-друге, спровокували зайве емоційне напруження в обговоренні проблеми. Другий прорахунок — це знову ж таки непотрібна персоналізація. Автори проекту запевняють, що опір впровадженню нового правопису чинить якась невелика група людей (хоч проти проекту 1999 р. проголосувала на об'єднаному засіданні своїх учених рад, наприклад, переважна більшість науковців трьох мовознавчих інституцій НАН України — Інституту української мови, Інституту мовознавства та Українського мовно-інформаційного фонду). Цю групу вони через засоби масової інформації персоналізують, користуючись знову ж таки не науковою етикою і намагаючись не переконати, а побороти їх.

На мою думку, ці два тактичні прорахунки у впроваджені проекту нового правопису можуть стати й стратегічним прорахунком. Питання правописної реформи вже вийшло на рівень емоційного обговорення широких кіл населення, стало об'єктом зацікавлення державного керівництва, ввійшло до арсеналу великої політики, і цілком можливо, що ми за життя так і не побачимо нового правопису, про що я щиро шкодуватиму. У розвитку різних літературних мов проблема оновлення правописних норм час від часу актуалізується, і для цього можуть бути не тільки суб'єктивні, а й цілком об'єктивні причини. Український правопис також потребує оновлення, але здебільшого у своїх суто правописних моментах, які, на жаль, не дістали належного відображення в проекті 1999 р. Адже ми бачимо, наскільки складними (навіть для мовознавців) і нерідко взаємосуперечливими є норми написання форм різних відмінків іменника. Наприклад, форм родового відмінка однини іменників чоловічого роду на приголосний (чому, скажімо,

варіанта, але *стандарту, каната,* але *шпагату* та багато ін.?), місцевого відмінка тих же іменників чоловічого роду (*в Іраку* чи *в Іраці, в рукописі* чи *в рукопису* та ін.?), кличного відмінка. Не до кінця розв'язаним лишається написання складних слів разом і через дефіс (чому *грудочеревний,* але *м'ясо-молочний*?), особливо тепер, коли надходять великі масиви іншомовної лексики. Чому, наприклад, *компакт-диск*, але *штрихкод, блокпост,* але *блок-дільниця*? Як же правильно: *бліцопитування* чи *бліц-опитування*? Про ці та багато інших моментів правописного впорядкування власне структурної основи української лексики ми не знайдемо в проекті 1999 р. нічого нового. Авторів проекту цікавили переважно тільки ті моменти, що набули політичного забарвлення: *матеріальний* і *матеріяльний, Гегель* і *Геґель* та ін.

Повторю ще раз, щиро шкодую, що через політизацію проблеми реформування українського правопису відсувається на невизначене майбутнє.

Світлана ЄРМОЛЕНКО, завідувач відділу культури мови та стилістики Інституту української мови НАН України

Я, мабуть, так детально про правопис не буду говорити, при нагоді тільки, оскільки немає з ким сперечатись. Коли я слухала про соціологічні дослідження, у мене виникла така думка. Чому ми беремо до уваги наслідки? Тобто питаємо людей, пропонуємо формули запитання і сперечаємось зараз щодо цифр – чи українська мова розширила сферу свого функціонування, чи звузила, чи можна говорити про її функціонування в різних регіонах на мажорних нотах, чи на мінорних нотах. А такої речі, від якої безпосередньо залежить функціонування мови, як наприклад, глобальні міграційні процеси, ми не враховуємо і ніде в соціологічних опитуваннях не пов'язуємо з ними функціонування української мови. Але ж насправді на поверхні лежить саме цей чинник. Гірший стан з функціонуванням української мови (більше чути російську мову) має свої пояснення. Подивіться в кожному регіоні: із західних областей люди масово поїхали на заробітки до Словаччини, Чехії, Польщі, Франції. Із східних, центральних областей – виїзди на заробітки до Італії, Португалії, Англії… Збільшилися міграційні потоки в Україну з Середньої Азії, Кавказу. Приїздять російськомовні люди. Тому в соціологічних дослідженнях стан функціонування мови треба оцінювати у зв'язку з колосальними міграційними процесами, які відбулися за 10 років.

Друге. Що вплинуло на нерезультативність програм щодо розвитку української мови? Як сказав Олександр Онисимович, не подіяли, не зробилися ці програми реальністю. Бо й не могли зробитися реальністю за відсутності сильного державного механізму виконання цих програм. Мабуть, народитися дійова програма не могла б так, як із води, або як падає яблуко з дерева. Бо розширення сфери вжитку української мови – тривалий процес. Що досягнуто за ці роки, то, передусім, люди почали замислюватись над питаннями: "Яка наша мова? Якою має бути наша мова?" Коли до мене на лекціях звертаються з такими запитаннями, я відповідаю: "Вся справа у наших головах, тобто в нашому баченні." Це стосується і правопису. Ви підіть до романо-германців, вони вам розкажуть, який треба зробити правопис, так, як вони бачать із

погляду свого. Ми всі відчули, що дійти спільного знаменника складно. У Харкові, де з функціонуванням української мови дуже непроста ситуація, студентам дуже подобаються реформи правопису. Мені, наприклад, сказали: "Нам таке цікаве оце обговорення". Вони, справді, ніби граються цими варіантами. Ви всі, як і Віталій Макарович, вживаєте стилізовану форму "проєкт", тобто ми й самі не помічаємо, що вже ті запропоновані зміни фактично використовуються у нас як стилістичний, іронічний засіб. І форму "проєкт" використовують чимало мовців.

Олександр Тараненко:

Ну це в нас, а в наших дітей, які в школі зараз, вона може стати основною нормою.

Світлана Єрмоленко:

У школі цього допускати не можна. Хоч не далі як учора я переглядала журнал "Слово і час". Ми всі, філологи, бачимо, що фактично норма писаного слова у нас, грубо кажучи, "попливла". Її фактично немає. Львів'яни видають книжки із "ґ", що стоїть у будь-яких запозичених словах. Вашу книжку я подивилася: все нібито за чинним офіційним правописом.

Антоніна Колодій:

Я тепер розумію, чого ви дивились книжку.

Світлана Єрмоленко:

До речі, у дисертаціях, які присилають із Харкова, усі слова іншомовного походження, незалежно від того, чи латинського, чи грецького походження – всі з "ґ". Тобто, як у комп'ютері є літера "ґ", то й ставлять у всіх іншомовних словах. Все залежить тепер від комп'ютера. І який комп'ютер нам дадуть, так ми і будемо писати.

Олександр Тараненко

Таких проблем немає у мовах з латинською графікою. А оскільки графіка в нас кирилична, то в нас і є проблема цього "ґ". А ще й наше мислення українця, з комплексом меншовартості: все, що із заходу, через "ґ" має бути. Через те Вацлав Ґавєл і так далі. У польській, чеській, словацькій мовах слово приходить з інших мов, і там зразу видно, яка літера стоїть – g чи h. Оскількі у нас кириличний алфавіт, у нас цього не видно і не буде видно. Звідси небезпека, про яку говорив Віталій Макарович.

Світлана Єрмоленко:

Колись пан Пономарів сказав – Я тепер розумію, чому Русанівський виступав проти "ґ". Пономарів, який брошурку про "ґ" написав, побачивши цей різнобій у мовній практиці, каже: - "Мабуть, правий був Русанівський, що не треба було зачіпати це". Тепер про ці нововведені у правопис приклади. Наші опоненти кажуть, що ми використовуємо недозволені методи, коли вихоплюємо якесь окреме слово з "Проєкту". У пропонованих змінах нібито вже цього немає. Справді, список змін редагується. Але пропозиція була, і навколо цього вже виникли анекдоти. До речі, я слухаю "Голос Америки" і спостерігаю, чи є в живій мові, чи нема в живій мові українців із діаспори

обговорювані мовні явища? Це мова людей, які готують спеціальні передачі для нас. І у них загалом немає ніяких особливостей, те, що було раніше, нема закінчень на зразок "можливости", "більшости", а є "можливості", "більшості" в родовому відмінку. Є наш місцевий відмінок, хіба що є, наприклад, форма "з Вашингтону", а не "з Вашингтона". Все решта так, як у нас у материковій Україні. Тобто за чинним нашим правописом. Але в головах наших людей зараз відбулися "зрушення" – вони телефонують кожного дня і питають: - "А як тепер у правописі?" А питають речі банальні, те, що зі школи мають знати. Вони думають, що тут теж щось має змінитися.

Олександр Тараненко:

Це, хтось казав, комплекс страху перед мовою. Він ще більше поглиблюється…

Світлана Єрмоленко:

Він ще більше буде поглиблюватися. Бо правописну стійкість забезпечує вчитель. У нас тут сьогодні прозвучала думка: чому вчителів не використовують? Про вчителів поширюють стереотип, що це така інертна, забита, відстала маса, що їм і не треба знати, чому змінюється правопис. Еліта вирішить, який правопис потрібен Україні. Ця думка звучала на правописній конференції, присвяченій 70-річчю харківського правопису: не дивіться, мовляв, на те, що широкі маси не приймають цих змін. Цього й не треба, бо правопис – це справа еліти. Вона має плекати мову. А те, що хтось там не приймає, не розуміє, - це дарма. І оця варіантність, яка нам зараз запропонована в друкованих виданнях, це правопис – конгломерат якийсь, а не правопис 28 року. Наприклад, одна стаття – це чинний правопис, тут же, поряд, друкуються видані в діаспорі із своїми варіантами. Коли б ми жили на Марсі і не були філологами, то можна було б сказати так: - "Ну що ж, це ознака демократичного суспільства. Хай собі так буде. Тобто якось воно владнається". Але вже минуло 10 років.

Олександр Тараненко:

Від 1990-го року минуло вже 12 років, коли ввели літеру "ґ" та й інші зміни. Хіба всі прийняли ці зміни? Не прийняли. Більшість не прийняла навіть тих змін, що були 90-го року.

Світлана Єрмоленко:

Звичайно. Треба тут зауважити про те, що експлуатується так званий народницький підхід. Типовий приклад такого підходу –"Моя бабуся так говорить". І у нас часто аргумент такий є. І в наших опонентів: "У нас у селі так кажуть", "У нас так вимовляли". А що – у вас не казали – "соли", "вісти"? Казали й кажуть. Це посилання на село тепер, з відстані історії літературної мови, якій уже скільки століть, - навіть дивне. Навіть коли б ми обстежили говори української мови. Коли починали цю дискусію про "и", "і" в родовому відмінку, говорили про те, що на наших діалектологічних картах 50%, чи навіть, може, і не 50%, а 51% і 49%, - таке співвідношення закінчень і та и. Але в яких словах у родовому відмінку? Якщо "соли", "радости", то таке закінчення зафіксуємо. Але якщо ви скажете слово книжне, "ініціативність" там, чи якесь

інше таке слово, тільки було б на "-ість" – книжне, то ніхто його так не вимовить – із "и". Тому що мовці знають: книжне, тобто те, що написане. І тоді, щоб змінити цю звичку, сказати: забудьте, що тут зараз вимовляється і пишеться і, а вимовляйте і пишіть и. Чи не буде тут порушено закону аналогії, який веде до спрощення. Нам весь час кажуть - спрощення правопису. Насправді це не спрощення правопису. Нічого не було спрощено. Навіть оте "пів", яке Віталій Макарович сьогодні навів, це теж не спрощення. Варто подивитися на сторінку "Орфографічного словника", де є слова із *пів*.

Мені болить теж цей факт, про який ми згадали, - про передачі на радіо. Коли я слухаю передачі, які мали б привернути увагу до мови, до слова, до культури мови і розширити коло слухачів, то часто вони розраховані на "бабину скриню", на такі раритети 17, 16 століття. Наймодніший хіба словник Грінченка, який можна використовувати в іграх зі словами. Але ж скільки тепер є таких слів і проблем, коли сьогодні питають, як написати, як вживати. Кожна людина починає засвоювати мову з сучасної практики. І батьки обурюються, телефонують часто, питають. І слів не знають, які наведені в Букварях і Читанках, що туди ми, "інтелігенція, філологи" ввели. Тобто не спрощення в школу пішло, а ускладнення. Всі це розуміють. А "проєкт" правопису додасть ще більше цього клопоту. І якщо вже так песимістично закінчувати, то треба просто сказати, що питання мови, на жаль, часто використовується як додаток до політичної боротьби.

Богдан АЖНЮК,
провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

У виступах на нашому сьогоднішньому обговоренні неодноразово звучали дуже давні, але здається, не найважливіші нині питання: хто винний? і що робити? Мені здається, що сьогодні питання "хто винний?" далеко не першочергове. Я згадав собі слова з однієї стрілецької пісні: "Як здолаєм воріженьків, не буде в нас лиха." Не вийде так. Щодо правопису такий підхід є ілюзією і самообманом. Правописне впорядкування мови не можна зводити тільки до подолання "воріженьків", по-науковому кажучи, опонентів.

Досвід інших народів і особливо досвід нашої заокеанської та західноєвропейської діаспори вказує на те, що процес кодифікації мови щоденно породжує нових опонентів. У західній діаспорі в повоєнний період сформувалося виразне протистояння мовній і правописній практиці Радянської України. В ідейно-політичному відношенні позиція діаспори була досить консолідованою, можна вважати, що внутрішніх "воріженьків" майже не було. Проте навіть за таких умов діаспорі не вдалося прийняти і затвердити єдиний правопис, хоча було проведено низку засідань правописних комісій, учасники яких одностайно проголошували відданість принципам харківського правопису 1928 р.

Правописна невпорядкованість у діаспорі панує й сьогодні. Головною причиною хаосу є те, що українською мовою в діаспорі опікуються ентузіасти й громадські організації, а не держава. У громадському середовищі немає інституції чи структури, яка могла б ефективно здійснювати централізаторську

функцію затвердження, і що значно важливіше, впровадження в практику єдиного правопису. Повнокровне функціонування національної мови в сучасному світі неможливе без підтримки національної держави. В нинішній Україні увага держави до мовної ситуації явно недостатня. Немає урядової структури, яка б здійснювала регулювання мовної політики, координацію дій різних наукових та громадських інституцій, освітніх закладів, засобів масової інформації, різноманітних структур на різних рівня виконавської влади.

У певному сенсі в нас склалася ситуація подібна до тієї, яка існує в західній діаспорі. Зараз багато видавництв та ЗМІ публікують свою продукцію за тими правописними уподобаннями, які обирає їх керівництво, а не за єдиним і обов'язковим в усій державі правописом. Недостатня поінформованість громадян, особливо вчителів та викладачів, у якому стані взагалі перебуває правопис, які правила є чинними на нинішній день.

Сьогодні тут прозвучало питання, гірша чи краща сьогодні мовна ситуація в Україні порівняно з радянськими часами. Я б відповів на це питання так: вона не краща і не гірша, вона інакша, вона принципово відмінна. Суттєво зросла кількість носіїв української мови. Не тільки в сенсі статистичних показників, які може дати перепис населення. Люди, які говорили вчора по-українськи тільки вдома, а поза домом користувалися переважно російською мовою, сьогодні заговорили по-українськи і на роботі, і в транспорті, і в кав'ярні. З'явилася і кількісно зростає категорія людей, які на роботі та в офіційно-службових ситуаціях говорять переважно (чи виключно) по-українськи, а вдома переходять на мову комфорту – наприклад, російську. Функціональна сфера української мови, безперечно, розширюється і в цьому сенсі мовна ситуація за останнє десятиліття поліпшилася.

Зростання функціональної сфери закономірно призводить до погіршення її якісного стану: для людей які нещодавно заговорили по-українськи, це – нова мова, це вивчена мова, так як, наприклад, для мене англійська. Це стосується не тільки тих, хто з дитинства говорив виключно по-російськи, а й тих, для кого українська мова є рідною, але була обмежена хатнім ужитком. Вони також відчувають дефіцит професійної термінології та ідіоматики, навичок активного користування мовою, знання правопису тощо. Якою може бути на перших порах якість вивченої мови? Звичайно, низькою. Отже падіння якісних показників зумовлене не тільки суб'єктивними антагонізмами, що гальмують упорядкування правопису, але й через обставини, які можна в соціолінгвістичному плані характеризувати цілком позитивно, тобто розширенням кола носіїв української мови за рахунок російськомовних.

Сьогодні важливо не тільки дати правильний діагноз мовної ситуації і знати, в який бік потрібно її змінювати, але й уявляти якими важелями можна домогтися втілення в життя заходів мовного планування. Питанню "як?" у мовних дискусіях в Україні відводять значно менше уваги, ніж питанням "хто винен?" і "що робити?". Мабуть більшість диспутантів вважає, що це питання легко буде вирішити після того, "як здолаємо воріженьків", тобто випробуваними в радянські часи директивними методами. Але державно-партійної вертикалі, яка в минулому ефективно впроваджувала рішення центру, включно з правописними нормами, сьогодні немає. Кожне видавництво, кожна редакція газети чи телестудія сьогодні має свої мовні

пріоритети. Навіть після того, як правопис (яким би він не виявився) буде затверджено правописною комісією, залишиться питання, як зобов'язати чи переконати усіх їх дотримуватися єдиних нормативних вимог.

Наївно думати, що впровадження норм відбудеться автоматично, тільки завдяки науковому авторитетові Національної комісії з питань правопису. Проте мовна ситуація не повинна залишатися некерованою. Потрібен урядовий орган, що мав би потужні важелі впливу не тільки в державному секторі, але й на приватні інституції. Сумнівно, що він зможе діяти тими методами, якими діяв у минулому відділ культури і науки ЦК. Ми вступили в третє тисячоліття, намагаємося будувати громадянське суспільство, визнаємо принципи демократії та верховенство права. Тому заходи адміністративного впливу мають доповнюватися потужною інформаційно-просвітницькою кампанією в ЗМІ, належним забезпеченням навчально-довідковою літературою, створенням мережі курсів, насамперед для працівників ЗМІ, що сприяли б поширенню коректних мовних норм, а не тиражуванню правописно-орфоепічної анархії.

У правописній дискусії я виділив би дві великі групи питань: 1) питання, що позначені національно ідейним забарвленням і пов'язані з проблемою національної ідентичності, 2) суто "технічні" питання, які не пов'язуються учасниками дискусії з фактором "українськості" нашої мови (наприклад, як передати українською мовою англійське ім'я Larry: *Лері, Леррі, Ларі* чи *Ларрі*, як відмінювати двокомпонентні іншомовні топоніми: *в Санта Барбарі* чи *в Санті Барбарі*, *в Урбані Шампейн*, *в Урбана Шампейні* чи в *Урбані Шампейні* тощо).

До вирішення питань першої групи не слід підходити з тими самими мірками, які ми застосовуємо до другої групи. Не варто ігнорувати виразну тенденцію до розподібненя з російською мовою, що помітна на багатьох структурних рівнях мови, особливо в її словниковому складі. Соціолінгвістичний чинник в усі часи відігравав провідну роль у правописних змінах і нововведеннях.

З іншого боку, характер і кількість нововведень повинні бути такими, щоб не порушувати функціональну життєздатність мови. У будь-якій мові правописні нововведення дестабілізують певною мірою мовну ситуацію. Тому для їхнього запровадження має бути вибраний відповідний час. Ми не повинні до загальної соціолінгвістичної нестабільності додавати ще одну, правописну.

У правописній дискусії часто лунають покликання на інші народи: молдавани, німці, росіяни здійснюють правописну реформу, тільки ми відстаємо. Це приблизно те саме, що сказати: сусід зробив собі хірургічну операцію, давайте і ми прооперуємо когось із нашої сім'ї. Це не випадкова паралель, правописні зміни – це своєрідна мікрохірургія мовного організму. Тут важливий точний діагноз і вдало вибраний час, бо інакше наслідки такої операції можуть бути згубними.

Намагаючись передбачити розвиток мовної ситуації, ми переважно спираємося на попередній досвід, на історію мови в XIX – XX століттях. Але характер чинників, які впливають на мову сьогодні суттєво змінився. Вплив літератури суттєво зменшився, а вплив електронних ЗМІ став не просто інтенсивним, а агресивним. Темпи мовних змін і можливості впливу на різні аспекти мовного життя також суттєво зросли. Для того, що б оперативно відгукуватися на ці зміни, правописна комісія має стати постійно діючим

органом і випускати свій періодичний вісник, матеріали якого поповнювали б чергові перевидання орфографічних та інших нормативних словників української мови.

Лариса ШЕВЧЕНКО,
завідувач кафедри історії української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальність проблематики круглого столу є безсумнівною. Особливо відчуваємо це ми, викладачі кафедри історії української мови, яку я сьогодні представляю. Наукова, дослідницька специфіка нашої роботи – занурення в історію мовних явищ, спостереження над витоками і джерелами мовних процесів, аргументація професійної позиції фактами, віднесеними до історії становлення української нації. Саме на історію мови часто покликаються автори "проєкту" нового правопису, акцентуючи на фактах, що з різних причин видаються їм переконливими.

Детально про правописні проблеми сьогодні вже говорили учасники нашого круглого столу. Дозвольте зупинитися на кількох аспектах, що видаються нам важливими. Найперше звертає на себе увагу підкреслено емоційна мотивація необхідності реформування правописних норм української мови: всі вже реформували - і німці, і росіяни, і чехи, а ми і досі ні. Щонайменше така інформація є неточною, оскільки після тривалих дискусій росіяни, наскільки мені відомо, зупинилися лише на поодиноких уточненнях у написанні складних слів і т.д. (що власне і є правописними проблемами), а німці повертаються до усталених у мовній практиці норм, бо нововведення не "прижилися". Реформування мови у чехів стосувалося передусім розширення сфери функціонування, що, думаю, є актуальним і для нас. В Україні сьогодні важливо об'єднати зусилля для впровадження української мови в усіх типах суспільної комунікації, науково обґрунтувати статусні параметри державної мови, її значення як складника національної безпеки України.

Інший емоційний аргумент – повернення на правописному рівні українській мові специфічних національних характеристик. Аргумент, що не залишає байдужим нікого з нас і одночасно є найбільш дискусійним. Ніхто з полемістів ще чітко й однозначно не сформулював і не обґрунтував фундаментальні критерії щодо принципової зміни правописних норм української літературної мови. Який історичний період української мови є взірцевим для нас? У виробленні нових правописних норм маємо спиратися на живомовну стихію, з її діалектними, сленговими, індивідуалізованими характеристиками чи на літературні тексти, оскільки правопис має регулювати саме літературну норму? Як узгодити покликання на окремі факти в історико-мовних джерелах із відсутністю їх повного і системного опису та лінгвістичної паспортизації? Як мову, живий інтелектуальний організм, що розвивається у ритмах відповідного культурного простору і часу, механічно перенести у форми 30-х рр. XX ст. (щоб узгодити з правописом, який видається нібито взірцем), чи ще в давніші часи, коли українці запозичали перші іншомовні слова зі звуками "ф" чи "ґ"? Як у такому разі кваліфікувати сучасну українську мову: літературна? стилістично диференційована? функціонально

структурована за жанрами і типами мовлення? чи така, що лише починає виробляти норми, критерії їх системного впровадження і використання?

Додаються до сказаного суб'єктивні тлумачення явищ нашого культурного життя, патріотична риторика, що апелює не до об'єктивного аналізу проблем і шляхів їх вирішення, а знову ж таки до емоцій. Відомо, якою драматичною була полеміка навколо правопису 30-х років – різні погляди, різні методологічні обґрунтування, компромісне узгодження позицій між київськими, харківськими і львівськими філологами, європейське бачення шляхів розвитку української культури і, відповідно, мови Сергієм Єфремовим й орієнтація насамперед на ресурси національної мови в Агатангела Кримського.

Спеціалісти знають передісторію цього болісного для нашої культурної свідомості пошуку узгодженості між національною самоідентичністю і здатністю української мови репрезентувати себе у просторі європейської культури. Згадаю (ще раніше) хоч би гострі репліки Івана Франка на адресу Івана Верхратського, який шукав формально-граматичної самобутності, а Франко – слова, тексту, поняттєвого відповідника, що розширить інтелектуальні потенції української культури.

Це складні питання. Замовчування їх, одночасно з абсолютизацією правопису 1928 року, без аналізу його позитивів і негативів, є поняттєвою підміною сутності проблеми. Йдеться швидше про екстралінгвістичну мотивацію змін, а не фахову – методологічно стрункy і системно обґрунтовану. Дозволю собі наголосити на відомих фахівцям кваліфікаційних критеріях ЮНЕСКО для високорозвинених мов: унормованість і стилістична диференціація. Якщо унормованість, про яку ми говорили сьогодні, є першою характеристикою високорозвиненої літературної мови, то, зрозуміло, що мовна норма є кодифікаційним законом, який не може суб'єктивно трактуватися і змінюватися відповідно до емоційних мотивацій.

Поняттєві суперечності непоодинокі в розумінні предметності обговорюваного питання. Перша, про яку ми вже згадували, нерозрізнення сутності літературної та загальнонародної мови. Оскільки літературна мова починається з текстів, репрезентована у текстах, то й аргументація її норм має спиратися на текстові джерела. Аргументи, що бабуся в селі не могла вимовити "ф" і говорила *хвортеця* або *хвартук*, не є критерієм відсутності чи неприйнятності цього звука в системі української літературної мови. Ідіолекти, територіальні діалекти у сформованих літературних мовах дозволяють говорити лише про мовленнєві паралелі, чи, точніше, комунікативну специфіку.

Друга суперечність − абсолютизація окремого мовного факту, окремої історичної пам'ятки чи авторитетної думки. Пам'ятки, як відомо, системно і повно не опрацьовані. Крім того, які з пам'яток є еталонними? Чи відбивають вони мовлення всіх носіїв української мови, а не певний діалект? Переконливі докази мовної специфіки мають спиратися, безумовно, на велику і системно опрацьовану джерельну базу.

Щодо покликань на діалектні форми, то чи не найкращий матеріал подає Діалектологічний атлас української мови, третій том якого вже побачив світ. Знаємо, що в ньому представлені мовні характеристики Слобожанщини, Донеччини, всього українського степу і півдня. Паралельно подаються зведені карти діалектних форм усіх трьох атласів, що дозволяє простежити як

особливості, так і універсальні риси мовних явищ. Розгляньмо, наприклад, форми родового відмінка іменників третьої відміни з абстрактним значенням, що його запропоновано вживати з відмінковим закінченням –и (*радости*, *мудрости* та ін.). Відповідна карта третього тому і коментар № 43 подають відмінкові закінчення -і та -и. Проте перша форма -і, закінчення -и представлено як варіант і локалізовано десятьма фіксованими випадками. Наголосимо, що питальники до діалектологічного атласу орієнтовані на сільське населення. Це назви сільськогосподарського реманенту, назви тварин, різноманітні вигукові форми, а отже, аутентичність їх вимови не викликає сумніву.

У зведеному атласі спостерігаємо аналогічну тенденцію із вживання -і, -и. Закінчення -і виразно домінує, -и є другим і менш частотним варіантом.

Додамо, що графіка жодної мови не передає всього різноманіття фонетичних варіантів. Не тільки у випадку з особливостями української вимови щодо закінчення іменників третьої відміни з абстрактним значенням. Так, ми не маємо окремої графеми і не дискутуємо з приводу правопису і вимови шиплячих у іменниках першої відміни (позиція перед -і, що є напівпом'якшеною). Відповідно до правописних норм відтворюємо *каш-і*, *меж-і*, тоді як вимовляємо і транскрибуємо ці слова по-іншому.

Значною мірою правописна дискусія спричинила до "розхитування" літературної норми сучасної української мови, і далі – як ланцюгова реакція – до демонстративного просторіччя у сферах, де літературна мова має бути еталонною. Зокрема у сфері масової інформації. Так, диктори телестудії "СТБ" у специфічний спосіб запроваджують дискутовані норми, поширюючи їх на іменники першої відміни, чомусь вимовляючи (і послідовно!) не *землі*, а *земли*. За аналогією, невмотивовано змінюються закінчення іменників четвертої відміни, і в ефірі постійно чути *імени*, *племени* та ін. Закон аналогії стає універсальним, змішуються родовий і давальний відмінки, що свідчить про відсутність мовної компетенції.

Щодо статусу звука "ф". Існує думка, що українська мова досить довго чинила спротив його асиміляції у звуковій системі. Відомий мовознавець Василь Німчук у статті 1990 року, що була опублікована у "Мовознавстві", розглядає звуки з погляду їх етнічної характеристики. Так, на думку В.Німчука, звук "ф" довго не був специфічним для української мови і аж після XVI століття з'являється у більшій кількості слів. Проте таке твердження потребує ширшої аргументації, зважаючи на тисячолітню присутність в українській культурі церковнослов'янської мови української редакції з численними запозиченнями з "ф", розвиток дублетних форм (*Фома – Хома*, а не тільки *Хома*). Давню історію мають номени з "ф", які не мають паралелей: назва грецької букви *фета*, *анафема* та ін.

З іншого боку, живомовна стихія виявляє тенденцію до паралельного вживання слів – запозичень із "ф": у мовній практиці зустрічаються варіанти *фунт* і *хунт*. Але одночасно фіксується й інша тенденція, що її з погляду літературної норми кваліфікуємо як просторіччя: розмовним варіантом до дієслова *хворіти* є *форіти*, і навпаки – варіант до *фунт – хунт*. Саме тенденцію до паралелізму форм у розмовному мовленні виявляє карта №15 Діалектологічного атласу української мови: *хвіст*, *хватати*, *хвалити* фіксовані одночасно з *фалити*. Літературна ж мова в усіх цих випадках послідовно і

логічно репрезентує графічне і смислове розрізнення слів. Заміщення "ф" на "т" або ж їх унормована дублетність сприятимуть смисловому "затемненню", а подекуди й омонімічності, що в кожному разі не може бути свідомо припустимим у літературній мові.

Розрізнення фонем "г" та ґ" та межі їх поширення, про що вже сьогодні говорилося, є не менш дискусійним питанням. Відома позиція щодо послідовного відтворення "ґ" у грецизмах трансформувалася в мовній практиці прихильників ідеї в абсолютизацію звука. Сьогодні він вживається хаотично і в будь-яких словах іншомовного походження. Більше того, самі автори правописних змін вживають його непослідовно, навіть у писемних текстах: *лінгвістика* зустрічається поряд із *лінґвістикою*, *ґеологія – геологія*, *ґеографія – географія*.

Олександр Тараненко:
Жени природу в двері, вона – у вікно.

Лариса Шевченко:
Так. Наукова мотивація сучасного літературного вживання "ґ" у різних авторів має внутрішні суперечності, оскільки відсутня послідовна позиція, однозначність критеріїв. Висувається теза, що до XVI століття з "ґ" вживалися грецизми, а в інших запозичених словах звук "ґ" з'являється пізніше. Питання закономірностей відтворення в сучасній літературній мові (враховуючи специфіку вимови у мові – реципієнті, різний час запозичення, функціональну сферу запозичення та ін.) залишається, на наш погляд, дискусійним. Особливо, коли йдеться про власні імена. Власне ім'я у київських, харківських і львівських виданнях автора "Істини і методу", есе з естетики та окремих покликань на роботи цього ж автора в енциклопедичних, хрестоматійних і монографічних працях передається і як Ганс-Ґеорг-Ґадамер і як Ганс-Ґеорґ-Ґадамер і Ганс-Георг-Гадамер.

Шановні колеги, як досліджувати і вивчати мову, в якій актуалізовано регресивний принцип нормативної двозначності? Адже мова, як відомо, є системою, а отже, однозначність правописного прочитання є її ідеалом. Мова закономірно відбиває функціональну специфіку, що має ідентифікуватися мовцями з ситуацією, комунікативним стандартом. Київ сьогодні обвішано рекламою, де пропонують подорожі до *Парижа* і *Парижу*, *Лондона* і *Лондону*... І це в той час, коли ще двадцять років тому національна лінгвістика мала ґрунтовну монографію Миколи Миколайовича Пилинського, присвячену нормі, зокрема стилістичній нормі. Правописні варіанти, стилістичні варіанти потребують коректного, шанобливого становлення до своєї природи, тому що є результатом культурної еволюції.

Не можна, шановні колеги, опинитися в ситуації, коли риторичне (чи риторичне?) запитання Понтія Пілата після відомого християнській історії суду "Що є істина?" стосуватиметься нашої мови. Насправді будь-яка репарація мовної свідомості, усталених лінгвістичних форм є експериментом над живим мовним організмом. Це ми і спостерігаємо часто-густо. Телестудії СТБ видається більш "правильним" вживання *летовище*, а не *аеродром*, *аеропорт* (цікаво, який відповідник буде запропоновано до слів *аерофлот*, *аероклуб*,

аеродвигун?). Годі й говорити про *міліціянтів*, *професорок*, *дипломаток*, *рамці* футбольного поля і т.д.

Олександр Тараненко:

Я вчора бачив на телеекрані: *головна фахівчиня Міністерства охорони здоров'я*, тобто головний спеціаліст.

Лариса Шевченко:

Так. І *фахічиня*, і *меліораторка*, і взагалі форми жіночого роду в назвах професій, що виходить за межі літературної норми. Напевне, істина в тому, що лише фахова аргументація з урахуванням інтра- й екстралінгвістичних чинників може свідчити про потребу у правописних змінах. Вони мають бути, тому що мова розвивається, вдосконалюється, змінюються її функціональні параметри. Правопис має бути ідеальною конструкцією для реального життя мови, а не інструментом зміни її функціонально–системної природи. Ми, справді, маємо правописні проблеми: невпорядковано правопис власних назв, родового відмінка іменників другої відміни, прислівників. Але будь-які спроби правописного унормування української літературної мови повинні спиратися на чітку методологічну основу: системність критеріїв та послідовність їх аналізу, гармонізацію потенцій мови з мовленнєвою практикою, науково обґрунтовані спостереження за тенденціями розвитку сучасної національної літературної мови та її місце в сучасному культурному просторі. Єдиний шлях перспективного розвитку української мови – адекватність її функціональних можливостей потребам часу і національної культури. Лінгвісти, як і взагалі українська інтелігенція, мають грамотно працювати на українську мову і толерантно ставитися до виважених альтернативних думок, поглядів і підходів. Етимологічний словник, над якими працюють вчені Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні чи двадцятитомний Словник української мови, головним редактором якого є академік Віталій Макарович Русанівський, переважать усі емоції навколо.